

BİR İLHANLI HÜKÜMDARININ İBADET DÜNYASI: SULTAN OLCÂYTÛ MUHAMMED (1304-1316)

AN ILKHANID RULER'S WORLD OF WORSHIP: SULTAN
ÖLJEITÛ MUHAMMAD (1304-1316)

Osman G. ÖZGÜDENLİ*
Fırat UMANÇ**

Makale Bilgisi

Başvuru: 10 Şubat 2023
Kabul: 1 Mart 2023

Article Info

Received: February, 10, 2023
Accepted: March, 1, 2023

Öz

İlhanlı hükümdarı Sultan Olcâytû (1304-1316), Moğol tarihinde olduğu kadar Yakınoğu tarihinde de dinî kişiliğiyle dikkat çeken önemli şahsiyetlerden biridir. Budist bir baba ile Nastûrî-Hristiyan bir anneden doğan ve Moğol gelenekleri içerisinde yetişen Olcâytû'ya çocukluğunda Olcây-buka ve Temüder adları verilmiştir. Merâğa'da 688/1289 yılında annesi büyük hatun Urûk'un tesiriyle III. Mar Yaballaha tarafından vaftiz edilerek Nicolaus adını almıştır. Şehzâdeliği sırasında 694/1295 yılında ağabeyi Gâzân ile birlikte İslâmiyet'i kabul etmiş ve Hudâbende ismiyle anılmıştır. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Sünnî mezhebinin Hanefî kolunu benimseyen Olcâytû, 707/1307-8 yılında Şâfiî mezhebine geçmiştir. Olcâytû'nun 709/1309 yılında Emîr Târamtâz, Seyyid Tâcu'd-dîn-i Âvecî, Şeyh Hasan-i Kâşî ve 'Allâme el-Hillî gibi şahsiyetlerin telkinleri neticesinde Şi'î (İmâmiyye/İsnâaşeriyye) mezhebine geçtiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Şamanist bir gelenekten gelip önce Hristiyan ardından İslâm'a geçtikten sonra sırasıyla; Hanefî, Şâfiî ve Şi'î mezheplerini benimseyen Sultan Olcâytû'nun ibadet dünyasını, ana kaynaklara dayanarak farklı boyutlarıyla ortaya koymaya matuftur. Bu bağlamda İslâmiyet'in, yeni kabul edilen bir din olarak, Olcâytû örneğinde, göçebe bir Moğol hükümdarının inanç pratiğine ne derecede yansdığı sorusuna da cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Olcâytû, İlhanlılar, Moğollar, ibadet, namaz, Kur'an, oruç, sadaka, dua, hac.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı; gazi_osman@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-6692-3209; İstanbul-Türkiye.

** Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı; firatumanc@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5283-6868; İstanbul-Türkiye.

Abstract

Ilkhanid ruler Sultan Öljeitü (1304-1316) is an important figure in the history of religion in the Near East and for the Mongols. Born into Mongolian Shamanist traditions from a Buddhist father and a Nestorian-Christian mother, Öljeitü was given the names Öljei-buka and Temüder in his childhood. In 688/1289 in Marāgha, his mother, the great woman Urük, had him baptized by Mar Yaballaha III and he took the name Nicolaus. In 694/1295, while he was a prince, he converted to Islam with his elder brother Ghāzān and changed his name to Khudābanda. Öljeitü adopted the Hanafī branch of the Sunnī sect shortly after his conversion to Islām but turned away from this in 707/1307-8 and switched to the Shāfi‘ī sect. He adopted the Shi‘ī (Imāmiyya/Isnāshariyya) sect in 709/1309 as a result of the influence of people such as Amīr Tāramtāz, Sayyid Tāj al-Dīn Āvajī, Sheikh Hasan Kāshī and ‘Allāma al-Hillī. The aim of this study is to understand the Islamic practice of Sultan Öljeitü who came from a Shamanist, Buddhist and Christian background and then converted to Islam, adopting in turn the Hanafī, Shāfi‘ī and Shi‘ī sects. The study examines this from different viewpoints using primary sources. At the same time, it considers how the newly accepted religion of Islam was reflected in the belief practice of a nomadic Mongol ruler, with Sultan Öljeitü taken as an example.

Keywords: *Sultan Öljeitü, Ilkhanids, Mongols, worship, salaat, Qur’an, fasting, charity, prayer, pilgrimage.*

Giriş: Sultan Olcāytü’nun Dinî-Mezhebî Dünyası

İlhanlı hükümdarı Argûn Han (1284-1291)’ın üçüncü oğlu¹ olan Olcāytü (*Ölcey-böke, Temüder, Nicolaus, Harbende, Hudābende, Ölceytü Sultân*, Moğolca: *Ölceytü*)² 12 Zî’l-hicce 680/24 Mart 1282 tarihinde Horāsân’da Merv ile Serahs şehirleri arasındaki kurak bir

¹ Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, Argûn Han’ın oğullarının adlarını sırasıyla; Gâzân, Yesü-Temür, Olcāytü ve Hitây-ogul şeklinde zikretmiştir (bk. *Câmi’u’t-tevârih*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafâ Müsevî, II, Tahran 1373/1994 [= Reşîdu’-d-dîn/Rûşen-Müsevî] s. 1153. ‘Abdullâh-i Kâşânî, Olcāytü’nun Argûn’un ikinci oğlu olduğunu kaydederek Reşîdu’-d-dîn’den ayrılmaktadır (*Târih-i Olcāytü*, neşr. Mehîn Hamblî, Tahran 1348/1969 [= Kâşânî/Hamblî], s. 7. Krş. Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 492).

² Adı hakkında bk. Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015, s. 56 (*Ölcey - böke - Temüder - Harbende - Hudābende - Sultân Ölceytü*); Muzaffer Bahtiyâr, “Nâm-i Neveşte-yi Sultân Muhammed Hudābende”, *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât u ‘Ulûm-i İnsânî-yi Dânişkede-yi Tahrân*, Tahran 1368/1989, s. 210-225; Mustafa Uyar, “İlhan Ölceytü’ye Verilen Harbende İsminin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2, (2016), s. 595-607.

bozkırda dünyaya gelmiştir.³ Annesi Urûk Hatun, Moğolların Kerayit boyundan Emîr İrencin (Erencen)'in kız kardeşi olup, Dokuz Hatun'un erkek kardeşi Sârica Noyan'ın kızıydı.⁴ Moğol gelenekleri içinde yetişen⁵ şehzâdeye, “uğur” ve “bereket” getirdiği düşüncesiyle Olcây-buka (Moğ. *Ölcey-böke*) adı verilmiştir.⁶ Sonrasında adı, yine aynı gelenekler doğrultusunda, “kutlu” olduğu düşünülen erkek çocuklara nazar değmesini önlemek amacıyla Temüder'e çevrilmiştir.⁷ Yedi yaşında iken Şa'bân 688/Ağustos 1289 tarihinde⁸ annesinin tesiriyle III. Mar Yaballaha tarafından Merâğa'da vaftiz edilerek⁹ Papa IV. Nicolaus (1288-1292)'a atfen Nicolaus adı

³ Kâşânî/Hambli, s. 16-17; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 54-55; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, neşr. Ca'fer Şi'âr, Tahran 1378/2000, s. 472; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i güzide*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'i, Tahran 1364/1985, s. 606; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Târih-i Güzide*, Ankara 2018, s. 491; İbnu'l-Fuvatî, *Mecma'u'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, II, neşr. Muhammed el-Kâzim, Tahran 1374/1995, s. 433; 'Allâme el-Hillî, *Şerhu Minhâci'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*, I, (Şerh: Âyetullâh Seyyid 'Alî Milâni), Kum 1386/2007, s. 118; Hâfiz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmi'u't-tevârih-i Reşîdî*, neşr. Hânbâbâ Beyânî, Tahran 1350/1971, s. 66; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, neşr. Muhsin Nâci Nasrâbâdî, II, Tahran 1386/2007, s. 835.

⁴ Reşîdu'd-dîn/Rüşen-Müsevi, II, s. 1152; Kâşânî/Hambli, s. 7; Ernest Alfred Wallis Budge, *The Monks of Küblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ, Envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khâns to the Kings of Europe, and Markôs who as Mâr Yahbh-Allahâ III became Patriarch of the Nestorian Church in Asia*, Translated from the Syriac by Ernest Alfred Wallis Budge, London 1928 [= Yaballaha/Budge], s. 80; Benâketî, s. 472; Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 1380/2001, s. 133; Fu'âd 'Abdu'l-Mu'tî es-Seyyâd, *eş-Şarku'l-İslâmî fî 'ahdi'l-İlhâniyyin*, Devha 1407/1987, s. 345.

⁵ Olcâyâtü'nun; “Ben ki sultanım, ilk başlarda atalarımın dinini ve yolunu benimsedim” şeklindeki ifadesinden, onun Şamanist bir gelenekte yetiştiği anlaşılmaktadır (bk. Yûsuf Rahîmlû, “Risâle-yi 'fevâ'id'-i Olcâyâtü”, *Zebân u Edeb-i Fârsî*, 106, (1352/1973), s. 143).

⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 55; Kâşânî/Hambli, s. 17; Yaballaha/Budge, s. 80; Benâketî, s. 472; Şemsu'd-dîn Muhammed b. Mahmûd-i Âmulî, *Nefâ'isu'l-funûn fî 'arâ'isi'l-'uyûn*, II, neşr. Hâc Mîrzâ Ebu'l-Hasan Şi'rânî, Tahran 1381/2002, s. 257; Hâfiz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmi'u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 66.

⁷ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 56; Benâketî, s. 472-473; Âmulî, II, s. 257; Fasîh-i Hâfî, II, s. 835; Şûşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, neşr. İbrâhîm 'Arabpûr - Mansûr Sitâyeş - Muhammed Rizâ Muhammediyân - Muhammed Huseyn Hazâ'i - Muhammed 'Alî-yi 'Alî-düst, Meşhed 1392/2013, s. 285. 'Abdullâh-i Kâşânî ise, Olcây-bukâ (*Ölcey-böke*) isminden sonra Mâtmûdâr adının verildiğini kaydederek diğer müelliflerden ayrılmaktadır. Bununla birlikte müellif, ismin anlamı ve şehzâdeye verilmiş sebebi hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir (bk. *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3019 [= Kâşânî/Ayasofya], vr. 144a; Kâşânî/Hambli, s. 17).

⁸ Jean Baptiste Chabot, *Histoire du Patriarche Mar Jabalaha III et du moine Rabban Çauma*, Paris 1895 [= Yaballaha/Chabot], s. 95; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Türkçe terc. Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s. 354; Pier Giorgio Borbone, “Marâgha mdittâ arşkitâ: Syriac Christians in Marâgha under Mongol Rule”, *Egitto e Vicino Oriente*, XL, (2017), s. 115.

⁹ Yaballaha/Budge, s. 27. Ayrıca bk. Josef von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persien*, II, Darmstadt 1842-1843, s. 182; Dwight M. Donaldson, *The*

verilmiştir.¹⁰ Bir süre sonra ağır bir hastalığa yakalandığı anlaşılan¹¹ şehzâdenin adı, muhtemelen bu rahatsızlığın ardından, Moğol gelenekleri çerçevesinde kendisine nazar değmesini önlemek amacıyla bir kez daha değiştirilerek Harbende'ye çevrilmiştir.¹²

Olcâyâtû'nun, ağabeyi Gâzân (1295-1304)'ın 2 Şa'bân 694/17 Haziran 1295 tarihinde İslâmiyet'i kabul etmesi üzerine, onunla birlikte İslâm'ı kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹³ Bu esnada İslâmî ad olarak Gâzân'ın Mahmûd, Olcâyâtû'nun ise Muhammed ismini aldığı kaydedilmektedir.¹⁴

Kaynaklar, Olcâyâtû'nun İslâmiyet'i kabul ettikten sonra evvelâ Hanefî mezhebini benimsediği hususunda hemfikirdir.¹⁵ O, 15 Zî'l-

Shi'ite Religion. A History of Islam in Persia and Irak, London 1933, s. 173; 'Abbâs 'Alî Tefazullî, "Te'sîr-i dîn u ferheng-i İrân ber-hukmrânân-i Mogûl", *Mutâla'ât-i İslâmî*, 31-32, (1375/1996), s. 124.

¹⁰ Yaballaha/Budge, s. 27; Hammer, *Geschichte der Ilchane*, II, s. 182; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 354; J. A. Boyle, "The Dynastic and Political History of the Il-Khâns", *The Cambridge History of Iran*, V, *The Saljuq and Mongol Periods*, ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 401; Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Leiden-Boston 2011, s. 203; Menûçehr Murtafavî, *Tahkik der-bâre-yi dovre-yi İlhânân-i İrân*, Tebrîz 1341/1962, s. 36.

¹¹ Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, Tahran 1389/2010, s. 478; Mehdî Hamîdî, "Dîn u mezheb-i İlhânân", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânî*, ed. Mes'ûd Feryâmenîş, Tahran 1396/2017, s. 27; Hâmid Şâkiryân, *Bâmdâd-i Teşeyyu' der-hukûmet-i İlhânân*, Bucnûrd 1399/2020, s. 151.

¹² Kâşânî/Hambli, s. 17; E. G. Browne, *ez-Sa'dî tâ-Câmî: Târih-i edebî-yi İrân ez-nîme-yi karn-i heftom tâ âhir-i karn-i nohom-i hicrî 'asr-ı istilâ-yi Mogûl ve Tâtâr*, Farsça terc. 'Alî Asgar Hikmet, Tahran 1339/1960, s. 61; Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 32. İbn Tagrîberdî, Harbende adının, şehzâdenin hayatta kalabilmesi için babası Argûn tarafından verildiğini aktarmaktadır (bk. *en-Nucûmu'z-zâhire*, IX, Kâhire 1392/1972, s. 238).

¹³ Reşîdu'd-dîn bu konuda, Gâzân'ın bütün emîrlerle birlikte İslâmiyet'i kabul ettiğini kaydetmektedir (*Târih-i mubârek-i Gâzânî*, neşr. Karl Jahn, *Geschichte Gâzân-Hân's aus dem Ta'rih-i Mubârek-i Gâzânî des Reşîd al-Dîn Fadlallâh b. 'Imâd al-Daula Abû'l-Hâir*, London 1940, s. 79-80). Benâketî'nin verdiği bilgiler de bu yöndedir (bk. Benâketî, s. 455). Hamdullâh Mustevfî, Gâzân'ın yanında bulunan herkesin İslâm'a geçtiğini yazmaktadır (*Zafer-nâme, be-inzimâm-i Şâh-nâme-yi Ebu'l-Kâsim-i Firdevsî. Çâp-i 'aksî ez-rûy-i nusha-yi hattî-yi muverreh-i 807-i hicrî der-Kitâbhâne-yi Britâniyâ (Or. 2833)*, II, Tahran-Wien 1377/1999 [= *Zafer-nâme/BM*], s. 1346). Vassâf ise, 200.000'den fazla kişinin o gün Gâzân ile birlikte İslâm'ı kabul ettiğini aktarmaktadır (*Tezciyetu'l-emsâr ve tezciyetu'l-a'sâr (Târih-i Vassâf)*, yay. Muhammed Mehdî İsfahânî, Tahran 1338/1959 [= Vassâf/İsfahânî], s. 616). Gâzân'ın İslâm'ı kabulü için daha bk. O. G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 92-103.

¹⁴ Hâfîz Huseyn Kerbelâ'î, *Ravzâtu'l-cinân ve cennâtu'l-cenân*, neşr. Ca'fer Sultânû'l-Kurrâ'î, I, Tebrîz 1382/2003, s. 528; Şûşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 270; Hammer, *Geschichte der Ilchane*, II, s. 182. Ayrıca bk. Osman G. Özgüdenli, "Olcaytu", *DİA*, XXXIII, s. 345.

¹⁵ Kâşânî/Hambli, s. 96; Yûsuf Rahîmlû, "Risâle-yi 'fevâ'id-i Olcâyâtû", s. 143; Şûşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 276; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 478;

hicce 703/19 Temmuz 1304 tarihinde İlhanlı tahtına oturmuş¹⁶ ve İlhanlı tarihinde ilk defa Hulefâ-yi Râşidîn'in (ilk dört halife) isimlerini bastırıldığı sikkelerde zikretmiştir.¹⁷ Hanefilerin Olcâyâtü'nun yanına gelip gitmelerinin iyice sıklaşması, Şâfiî Vezîr Reşîdu'd-dîn Fazlullâh (öl. 718/1318)'i rahatsız etmişse de o, sultanın Hanefî olmasından dolayı rahatsızlığını açıkça ortaya koyamamıştır.¹⁸ Reşîdu'd-dîn, Olcâyâtü'yu Şâfiî mezhebine geçirmenin yollarını aramış ve neticede zamanın önemli Şâfiî âlimlerinden Mevlânâ Nizâmu'd-dîn 'Abdu'l-Melik el-Merâgî'yi sultanın hizmetine sokmuştur.¹⁹ Mezhepler arasındaki tartışmalara ilgi duyan ve münazaraları yerinde izleyen Olcâyâtü, Nizâmu'd-dîn'in etkisiyle²⁰ on iki sene kaldığı Hanefî mezhebinden 707/1307-8

Sabine Schmidtke, *The Theology of al-'Allāma al-Hillī (d. 726/1325)*, Berlin 1991, s. 23; 'Abdu'r-Refî' Hakikat, *Târih-i conbişhâ-yi mezhebî der-İrân*, III, Tahran 1377/1998, s. 1013; 'Allāme Seyyid Muhammed Huseyn Tihri, *İmâm-şinâsî*, III, Meşhed 1418/1997, s. 131; Mehdî Muvahhidî-niyâ, *Endîşe-yi siyâsî; seviyye-yi penhân-i endîşe-yi Teşeyyu' der-âmedî berferâz-i u furûd-i kelâm-i siyâsî-yi Şi'a; ez-tekvîn tâ 'Allāme el-Hillī*, Tahran 1398/2019, s. 311.

¹⁶ Vassâf, *Târih-i Vassâfu'l-hazre*, IV, neşr. 'Alî-Rizâ Hâciyân-nejâd, Tahran 1388/2009 [= Vassâf/Hâciyân-nejâd], s. 166; Vassâf/İsfahânî, s. 467; Vassâf, *Tahrîr-i târih-i Vassâf*, yay. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî, Tahran 1383/2004 [= Vassâf/Âyetî], s. 252; Kâşânî/Hambli, s. 24; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzide*, s. 606; Türkçe terc., s. 491; Hâfiz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârîh-i Reşîdî*, s. 66.

¹⁷ Bk. *Ak Akçe. Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, haz. T. Aykut-Ş. Aydın, İstanbul 1992, s. 83; Ömer Diler, *İlhanlar. İran Moğollarının Sikkeleri*, haz. Emine Nur Diler-Garo Kürkman-Johann-Christoph Hinrichs, İstanbul 2006, s. 184-391; Behrâm 'Alâ'u'd-dînî, *Sikkehâ-yi İrân; dovre-yi İlhânân-i Mogül*, Tahran 1397/2018, s. 211-238.

¹⁸ 'Abdullâh-i Kâşânî, Reşîdu'd-dîn'in Hanefî mezhebinden hazetmediğini açıkça zikretmektedir (Kâşânî/Hambli, s. 96). Daha bk. Şüşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 276; Şîrin Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogül*, II, s. 481; 'Alî Devânî, "'Allāme el-Hillî", *Dershâ ez-mekteb-i İslâmî*, 8, (1341/1962), s. 61; Muhammed Rizâ Bârânî, "Nakd u berresî-yi gerâyiş-i İlhânân be-İslâm u Teşeyyu'", *Târih-i İslâm der-Âyine-yi Pejûheş*, 1, (1381/2002), s. 52; Sumeyye Rebî'î, "İslâm der-'ahd-i İlhânî", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânî*, ed. Mes'ûd Feryâmeniş, Tahran 1396/2017, s. 95; Câsim Muhâvî Huseyn, "es-Sirâ'u'l-fikrî fî 'ahdî's-sultân Olcâyâtü ve âsârehu's-siyâsiyye", *Belâg*, 8, (1393/1973), s. 50-56, s. 51; Mehdî 'Abâdî, *Târih-i Teşeyyu' der-Âzerbâycân*, Tahran 1395/2016, s. 72; Mes'ûd Gulâmiye, *Merâga: Kohen şehri İrân*, I, Merâga (Tebrîz) 1397/2018, s. 329.

¹⁹ Kâşânî/Hambli, s. 76, 96; Şüşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 276; Hammer, *Geschichte der Ilchane*, II, s. 217; 'Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogül. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkil-i devlet-i Tîmûr*, Tahran 1388/2009, s. 314; Sabine Schmidtke, *Theology of al-'Allāma al-Hillī (d. 726/1325)*, s. 24; 'Abdu'r-Refî' Hakikat, *Târih-i conbişhâ-yi mezhebî der-İrân*, III, Tahran 1377/1998, s. 1013; Kâmil Mustafâ eş-Şîbî, *Teşeyyu' ve tasavvuf. Tâ-âgâz-i sed-i devâzdehom-i hicrî*, Farsça terc. 'A. Z. Karâgozlû, Tahran 1396/2017, s. 78; 'Abbâs Zeryâb-i Hoyî, "İlhanlı Sarayı'nda Mezheplerin Mücadelesi", Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, I/2, (2022), s. 129-130.

²⁰ Nizâmu'd-dîn'in, katıldığı münazaralarda defalarca rakiplerinin iddialarını çürüterek onları ilzam ettiği kaydedilmektedir (bk. el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, I, Tahran 1362/1983, s. 209;

yılında yüz çevirerek Şâfiî mezhebine geçmiştir.²¹ Bu hadise Hanefî âlimleri rahatsız etmiş, Hanefî ve Şâfiî âlimleri arasında tartışmalar yaşanmıştır.²² Öyle ki, bu durumdan olumsuz etkilenen Olcâytû, İslâm'dan yüz çevirme derecesine gelmiştir. Bunu fırsat bilen Şi'îlerin harekete geçmesiyle Olcâytû'nun Şi'î mezhebine geçiş süreci başlamıştır. Emîr Târamtâz, Seyyid Tâcu'd-dîn-i Âvecî, Şeyh Hasan-i Kâşî ve özellikle de 'Allâme el-Hillî'nin bu süreçte önemli rol oynadığı görülmektedir. Neticede Olcâytû 709/1309 senesinde Şi'î (İmâmiyye/İsnâaşeriyye) mezhebine geçmiştir. Olcâytû'nun mezhep değişikliği, bastırıldığı sikkelerin üzerine On İki İmâm'ın isimleri ve 'Alî veliyyu'llâh ibaresinin zikredilmesi suretiyle yansımıştır.²³ Sultanın vefatından kısa süre önce (716/1316) yeniden Sünnî mezhebine geçtiğine dair kayıtlar da vardır.²⁴

Dinî ve ilmî konulara büyük ilgi duyan Olcâytû'nun devrin tanınmış dinî şahsiyetleriyle irtibat hâlinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda o, Kübrevî şeyhi Sadru'd-dîn İbrâhîm b. Sa'du'd-dîn Hamuvevî el-Cuveynî²⁵ (öl. 722/1322), Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safîu'd-dîn-i Erdebilî (öl. 735/1334), Rukniyye tarikatının kurucusu 'Alâ'u'd-devle-yi Simnânî (öl. 736/1335-36), Kalenderî şeyhi Barâk Bâbâ²⁶ (öl. 707/1307), Şeyh Razi'u'd-dîn

Şûsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 277; Ahmed Meşkûh, *Târih-i Teşeyyu' der-İrân*, Tahran 1358/1979, s. 932; 'Abdu'r-Refî' Hakikat, *Târih-i conbişhâ-yi mezhebî der-İrân*, III, s. 1013; Mes'ûd Gulâmiye, *Merâga: Kohen şehr-i İrân*, I, s. 329; Hâmid Şakiryân, *Bâmdâd-i Teşeyyu' der-hukûmet-i İlhânân*, s. 158).

²¹ Kâşânî/Hambli, s. 96; Şûsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 277; el-Meclisî, I, s. 209; Ebu'l-Fazl Hatîbî, "Olcâytû", *Dâ'iretu'l-Mu'arif-i Bozorg-i İslâmî*, X, (1380/2001), s. 450; Mehdî Hamidî, "Dîn u mezheb-i İlhânân", s. 28; Mehdî 'Abâdî, *Târih-i Teşeyyu' der-Âzerbâycân*, s. 72.

²² Kâşânî/Hambli, s. 97-98.

²³ Ö. Diler, *İlhanlar*, s. 396-397, 400-405; Hamîd Rızâ 'Alîzade-i Mukdem, *Pejûheşî der-sikkehâ-yi Olcâytû heştomîn İlhân-i Mogûl*, Tahran 1388/2009, s. 49-76; Behrâm 'Alâ'u'd-dînî, *Sikkehâ-yi İrân; dovre-yi İlhânân-i Mogûl*, s. 239-298.

²⁴ Vassâf/İsfahânî, s. 616; Vassâf/Âyetî, s. 340; Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984, s. 272; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Türkçe terc. A. Sait Aykut, İstanbul 2017, s. 202-203.

²⁵ Hakkında bk. O. G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 93-94.

²⁶ İlhanlılarda büyük bir ün kazanan Barâk Bâbâ, Şamanizm'in heterodoks İslâm'a etkisinin en belirgin örneklerinden birini teşkil etmektedir. Sultan Olcâytû'nun, yakın temas hâlinde olduğu Barâk Bâbâ'ya, elçilik heyetine dâhil ederek çeşitli yerlere gönderdiği bilinmektedir. Meselâ 705/1305-6 yılında dervişlerinin de katıldığı bir heyetle Şam'a, Memlûk sultanı el-Meliku'n-Nâsir'a gönderilişi bunlardan biridir (İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mî'ati's-sâmine*, I, Beyrût 1414/1993, s. 473; Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi*, terc. ve haz. Ahmet Taşgın, Ankara 2003, s. 123; O. G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 409, n. 334). Öyle ki Barâk Bâbâ "han elçisi" şeklinde meşhur olmuştur (Hüseyn Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul 1327-1330, s. 461).

Fazlullâh²⁷ ve Kemâlû'd-dîn 'Abdu'r-Rezzâk-i Kâşânî (öl. 730/1330) gibi önemli dinî şahsiyetlerin yanı sıra, Şâfiî âlimler Kutbu'd-dîn-i Şîrâzî²⁸ (öl. 710/1311) ve Mevlânâ Nizâmu'd-dîn 'Abdu'l-Melik el-Merâgî (öl. 716/1316), Şi'î âlimler Seyyid Tâcu'd-dîn-i Âvecî (öl. 711/1312), Şeyh Hasan-i Kâşî (öl. 737/1336?) ve 'Allâme el-Hillî (öl. 726/1325) ile yakın temas hâlinde olmuştur.

Olcâyâtû'nun dinî-mezhebî dünyasının şekillenmesiyle ilgili bu girişten sonra şimdi, İslâmiyet'in onun "ibadet dünyası"na²⁹ ne derecede yansıdığı sorusunun cevabına geçebiliriz. Olcâyâtû'nun ibadet dünyasını; "namaz", "Kur'an", "oruç", "sadaka", "dua" ve "hac" olmak üzere altı başlık altında incelemek mümkündür.

I. Olcâyâtû ve Namaz

Farsçada "tâzim için eğilmek, kulluk, hizmet, ibadet" anlamına gelen namaz (*namâz*)³⁰, Arapça *salât* kelimesinin (çoğulu *salavât*) karşılığı olarak Türkçeye geçmiştir.³¹ İslâm'ın şartlarından biri olup günde beş vakit kılınan namaz, bedenen ifa edilen şekli rükünleri

²⁷ Olcâyâtû, 700/1301 yılı başlarında Şeyh Razîu'd-dîn Fazlullâh'ın elinden hırka giyerek onun müridi olmuştur (bk. Ahmed b. Huseyn Şeyh Harakânî, *Destûru'l-cumhûr*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh-İrec Afşâr, Tahran 1395/2017, s. 363; Fânî-yi Zonûzî, *Riyâzu'l-cenne*, II, neşr. 'Alî Refî', Kum 1378/1999, s. 115).

²⁸ Dönemin önemli âlimlerinden Kutbu'd-dîn-i Şîrâzî, Olcâyâtû'nun meclislerine katılır, oruç tutar ve cemaatle namaz kılmaktan oldukça hoşlanırdı (es-Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, V, neşr. 'Alî Ebû Zeyd-Nebîl Ebû 'Amşe-Muhammed el-Mov'id - Mahmûd Sâlim Muhammed, Beyrût-Dimaşk 1418/1998, s. 411).

²⁹ "Boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma" gibi manalara gelen "ibâdet" kelimesi, dinî bir istilâh olarak insanın Allah'a karşı saygı, sevgi ve bağlılığını göstermesi ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle yerine getirdiği tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar, daha genel anlamda ise aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri ifade etmektedir (bk. Mustafâ Sinanoğlu, "İbadet", *DİA*, XIX, s. 233-235). Dolayısıyla İslâm'da, ibadetin geniş sahası dâhilinde başta farz olan namaz, oruç, zekât ve haccın yanı sıra dua, tesbih, sena, zikir, tefekkür, istiğfar, salavat, ilim öğrenmek-öğretmek, hasta ziyareti, cenaze taşımak-defnetmek, insanların ihtiyaçlarını gidermek, yardımlaşmak, helal rızık kazanmak için çalışmak, insanlara sıkıntı veren şeyleri ortadan kaldırmak ve insanî ihtiyaçların dinin koyduğu kurallar çerçevesinde karşılanması, halis bir niyetle yapıldığı takdirde, ibadet kapsamında değerlendirilmiştir. Yine İslâm'da müminlerin Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah'ın rahmetini ümit etmesi, kazasına razı olması ve nimetlerine şükretmesi gibi içten duyguları da, bir nevi ibadet kabul edilmiştir (Hüseyn Certel, "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", *Dinî Araştırmalar*, II/4, (1999), s. 211-212).

³⁰ Bk. 'Alî Ekber Dehdâ, *Lugat-nâme*, neşr. Muhammed Mu'in - Seyyid Ca'fer Şehîdî, XIV, Tahran 1377/1998, s. 22731.

³¹ İstilâh olarak namaz (*salât*), tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade etmektedir. Geniş bilgi için bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, s. 350-357.

olan Allah'a karşı içinde bulunulan duygu ve düşünceleri söz ve davranış olarak ifade edilen sistemli ve kapsamlı bir ibadet biçimidir.

Kaynaklardaki bilgiler, Sultan Olcâytû'nun namaz kıldığını ortaya koymaktadır.³² Nitekim çağdaş müellif 'Abdullâh-i Kâşânî, Olcâytû'nun iki rekât namaz kıldıktan sonra İlhanlı tahtına oturduğunu, ardından ağabeyi Gâzân'ın türbesini ziyaret ettiğini, burada ağladıktan sonra namaz kılıp, dua ederek yoksul ve muhtaçlara bağışlarda bulunduğunu kaydetmektedir.³³ Yine çağdaş müellif Reşîdu'd-dîn Fazlullâh da, Olcâytû'nun namaz kıldığını belirtmektedir.³⁴

'Abdullâh-i Kâşânî'nin bazı rivayetlerinden, Olcâytû'nun beş vakit namaz kıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; Olcâytû'nun Gülistân'da ağabeyi Gâzân'ın yaptırmış olduğu bir köşkte yakın adamlarıyla birlikte eğlenceyle meşgul olduğu bir sırada, yakında bulunan *korucuların* üzerine yıldırım düşmesi ve birkaç kişinin yanarak ölmesi üzerine³⁵, huzura çağrılan *bahşlıların*³⁶; “Bu korkunç yıldırım ve yakıcı şimşek, İslâm ve Müslümanların uğursuzluğundandır. Eğer sultan beş vakit namazı, ezanı ve salavat getirmeyi terk ederse tövbesi kabul olur. Ateşten geçmekle de kendisini kurtuluşa erdirir” şeklindeki sözleri³⁷, Olcâytû'nun

³² 'Abbâs Zeryâb-i Hoyî, “Sâzmân-i idârî-yi İrân der-zemân-i hukûmet-i İlhânân”, *Bezm âverdî-yi diğەر*, ed. Sâdik Seccâdî, Tahran 1386/2007, s. 132; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 482.

³³ Kâşânî/Hambli, s. 31.

³⁴ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 315.

³⁵ Kâşânî/Hambli, s. 98.

³⁶ Eski ve yeni Türk lehçelerinde “rahîp, kâtip, hekim, şair” gibi anlamlara gelen “*bahşî*” kelimesi, eski Uygur metinlerinden itibaren çeşitli Türk lehçelerinde “*bakşî*” (Uygur), “*bahşî*” (Çağatay), “*bağşî*” (Türk), “*bakşî/baksa*” (Kırgız-Kazak) şeklinde geçmektedir. Kelime Moğolca ve Mançuca gibi diğer Altay dillerinde de yaygın olarak kullanılmıştır (bk. M. Fuad Köprülü, “Bahşî”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999, s. 145-156; Bertold Spuler, “Bakhshî”, *EP*, I, s. 953; Orhan F. Köprülü, “Bahşî”, *DİA*, IV, s. 520-521).

³⁷ Kâşânî/Hambli, s. 98-99; Menûçehr Murtazavî, *Mesâ'il-i 'asr-i İlhânân*, Tahran 1397/2018, s. 223; Judith Pfeiffer, “Conversion Versions: Sultan Öljeitü's Conversion to Shi'ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources”, *Mongolian Studies*, 22, (1999), s. 39; Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality. Studies in Anthropological History*, Leiden-Boston 2014, s. 114. *Bahşlıların* tüm çabalarına rağmen Olcâytû, İslâm'ı terk etmemiştir. Bu kayıt aynı zamanda, Moğollar arasında İslâmiyet'in hızla yayıldığı bu dönemde, İslâmlaşmaya muhalefet eden bir kitlenin bulunduğunu göstermektedir. Yine, Hanefî ve Şâfiî din adamları arasında gerçekleşen şiddetli bir tartışma neticesinde, Olcâytû'nun önemli emîrlerinden biri olan Kutlugşâh'ın diğer emîrlere hitaben; “Nedir bu bizim yaptığımız! Cengiz Han'ın kanun (*yasak-yasag*) ve töresini (*yosun*) bıraktık ve köhne Arap dinine geçtik” şeklindeki sözleri de bunu ortaya koymaktadır (bk. Kâşânî/Hambli, s. 98. Ayrıca bk. D. Morgan, “The “Great Yasa of Chinggis Khan”

gündelik hayatında beş vakit namaz kıldığını ortaya koymaktadır. Bu sözlerden etkilenen Olcâytû ve etrafında bulunanların, üç ay boyunca namaz ve diğer ibadetleri yerine getirmediği kaydedilmektedir.³⁸ Bu ifadeden Olcâytû'nun “belirli bir süre” namaz ve diğer ibadetleri terk ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kayıt aynı zamanda Olcâytû'nun söz konusu hadiseden önce, gündelik hayatında namaz kıldığını da ortaya koymaktadır. Yine Olcâytû'ya nispet edilen “namaz kılmaktaki amaç aziz ve ulu Allah'ı yâd etmektir”³⁹ sözü de onun, namaz ibadetine verdiği önemi göstermesi açısından mühimdir.

Burada vakit namazlarının yanında, Cuma ve bayram namazlarına da değinmekte fayda vardır. Kuşkusuz dinlerde toplu hâlde yapılan ibadetlerin ayrı bir yeri ve önemi vardır.⁴⁰ Kaynaklarda Olcâytû'nun, toplu ibadetlerden biri olan ve ancak cemaatle kılınabilen Cuma namazını eda ettiği yönünde de kayıtlar bulunmaktadır. ‘Abdullâh-i Kâşânî, Olcâytû'nun 20 Zilkade 704/14 Haziran 1305 tarihinde Tebrîz'de Cuma namazını eda ettiğini ve namazdan sonra hayır ve ihsanlarda bulunduğunu aktarmaktadır.⁴¹ Yine aynı müellifin Hanefî ve Şâfiî âlimler arasında Cuma namazı kılındıktan sonra meydana gelen bir münakaşada Olcâytû'nun da hazır bulunduğunu kaydetmesi⁴², onun Cuma namazı kıldığını göstermektedir.

Yılda iki kez cemaatle kılınan bayram namazı da toplu hâlde yapılan ibadetlerden biridir. Kaynaklarda, Olcâytû'nun “bayram namazı” kıldığını dair de bilgiler mevcuttur. Olcâytû'nun, Gılân fethi (706/1307) esnasında Lâhîcân'da dört gün konakladığı ve Kurban Bayramı namazını burada eda ettiği kaydedilmektedir.⁴³

Revisited”, *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 304; Resûl Ca'feriyân, *Sultân Muhammed Hudâbende Olcâytû ve Teşeyyu'-yi İmâmî der-İrân*, Kum 1380/2001, s. 9-10). Bununla birlikte Olcâytû döneminde Moğolların İslâmlaşması hızla devam etmiştir.

³⁸ Kâşânî/Hambli, s. 99; Kâdî Ahmed-i Gaffârî, *Târih-i cihân-ârâ*, s. 214; el-Meclisî, I, s. 209; Menûçehr Murtazavî, *Mesâ'il-i 'asr-i İlhânân*, s. 223.

³⁹ Şûsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 288-289.

⁴⁰ İslâmiyet'te Müslümanların kendi aralarında birlik sağlayarak birbirlerine kardeş kadar yakınlaşmaları emredilmiştir (bk. *Kur'an*, III/103).

⁴¹ Kâşânî/Hambli, s. 44.

⁴² Kâşânî/Hambli, s. 97; Yûsuf Rahîmlû, “Risâle-yi ‘fevâ'id'-i Olcâytû”, s. 143; Şûsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 277; el-Meclisî, I, s. 210; Hammer, *Geschichte der Ilchane*, II, s. 217; Menûçehr Murtazavî, “Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânân-i İrân”, *Zebân u Edeb-i Fârsî*, 45, (1337/1958), s. 49; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 482-483; ‘Alî Devânî, “Allâme el-Hillî”, s. 61.

⁴³ Bk. Hâfiz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 74; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*, V, neşr. Cemşîd Kiyânfer, Tahran 1380/2001, s. 4281;

Bütün bu kayıtlar, Olcâytû'nun namaz kıldığına dair herhangi bir şüpheyeye mahal bırakmamaktadır. Ayrıca onun, tahta oturduktan sonra İslâm dinini güçlendirmeye gayret ettiği⁴⁴ ve bu amaçla İlhanlı hâkimiyetinde bulunan topraklarda mescidler inşa ettirdiği aktarılmaktadır.⁴⁵ Yine kaynaklarda 712/1312-13 yılında Rahbe kalesinin ele geçirilmesinden sonra, kuşatma sırasında tahrip olan Mescid-i Câmî'î'nin tamiri için Olcâytû'nun 5.000 dinar ödediği kaydedilmektedir.⁴⁶ Olcâytû'nun İlhanlı ülkesindeki câmî ve mescitlerin inşa ve tamiri için sarfettiği yoğun gayreti, onun namaz ibadetine verdiği önemin tabii bir neticesi olarak değerlendirmek mümkündür.

II. Olcâytû ve Kur'an

İslâmiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerîm'i; "Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtîha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelim" şeklinde tanımlamak mümkündür.⁴⁷

Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 194; Bernard Dorn, *Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küste des kaspischen Meeres*, IV, St. Petersburg 1858, s. 146.

⁴⁴ Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 191; Yahyâ b. 'Abdu'l-Latîf-i Kazvîni, *Lubbu't-tevârih*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1386/2007, s. 173; Mu'înu'd-dîn-i Natanzî, *Muntehabu't-tevârih-i Mu'îni* (Anonîm-i İskender), neşr. Jean Aubin, Tahran 1336/1957, s. 141; 'Alî Ekber-i Hitâ'î, *Hitây-name*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1372/1993, s. 427.

⁴⁵ Buna dair bk. Hamdullâh Mustevfî, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. le Strange, London-Leiden 1915, s. 32-33; es-Seyyid Mehdî-yi Kazvîni, *el-Mezâr*, neşr. Cevdet Kazvîni, Beyrût 1426/2005, s. 94; Hâfîz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 68; M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mâhiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 385; Huseyn Sultânzâde, *Târîh-i medâris-i İrân. Ez-'ahd-i bâstân tâ-te'sis-i dâru'l-funûn*, Tahran 1364/1985, s. 164; Sheila S. Blair, "The Mongol Capital of Sultâniyya, 'The Imperial'", *Iran*, 24, (1986), s. 144-145. Ayrıca Olcâytû'nun Müslümanların tahrikiyle Tebrîz'deki bir kiliseyi mescide dönüştürmeye karar verdiği, ancak dayısı Kerayit asıllı Nastûrî-Hristiyan İrencin'in ve başka bazı Nastûrî-Hristiyan emirlerin bu duruma engel olmaları neticesinde bu karardan vazgeçtiği aktarılmaktadır (bk. Yaballaha/Chabot, s. 148-149; Yaballaha/Budge, s. 80; Bertold Spuler, *İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Türkçe terc. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 245; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 363; J-P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, terc. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2020, s. 434; Şîrin Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 488; 'Abdu'r-Refî' Hakikat, *Târîh-i conbişhâ-yi mezhebî der-İrân*, III, s. 1029). Bu hadise aynı zamanda İlhanlı devletinde Olcâytû döneminde hâlâ Hristiyan Moğol emirlerinin mevcudiyetine işaret etmektedir.

⁴⁶ Vassâf, *Târîh-i Vassâfu'l-hazre*, IV, neşr. 'Alî-Rizâ Hâciyân-nejâd, Tahran 1388/2009 [= Vassâf/Hâciyân-nejâd], s. 370-371; Vassâf/İsfahânî, s. 556-557; Vassâf/Âyetî, s. 290.

⁴⁷ Abdulhamit Birışık, "Kur'an", *DİA*, XXVI, s. 383-388.

Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna inanan müminlere göre, onu okumak Allah katında sevabı en fazla olan ibadetlerdendir. Bu açıdan Olcâytû'nun Kur'an-ı Kerim ile olan ilişkisine bakılacak olunursa; onun zaman zaman Kur'an okuduğu ve Kur'an'a büyük bir saygı gösterdiği görülmektedir.

Olcâytû, Müslüman olmadan önce, şehzâdeliği esnasında evvelâ Uygur alfabesi ile Moğolca ve Arap harfleri ile Farsça yazıyı öğrenmişti.⁴⁸ Dolayısıyla da onun Kur'an okuyabildiği anlaşılmaktadır. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Olcâytû'nun sürekli dinî ilimlerle meşgul olduğunu, bu çerçevede kendisine Kur'an ile ilgili bir konuyu toplayıp yazmasını buyurduğunu, eğer sultan bu konuyu beğenirse, kendisinin Kur'an'ın büyük bir kısmını veya tamamını tefsir edebileceğini aktarmaktadır.⁴⁹ Anlaşıldığına göre Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Fâtiha⁵⁰ ve Kâfirûn sûrelerini, Olcâytû'nun isteği üzerine tefsir etmiştir.⁵¹ Yine Olcâytû ve etrafındakilerin Kur'an ile ilgili bazı konularda münazaralarda tartıştıkları görülmektedir.⁵²

⁴⁸ Kâşânî/Hambli, s. 17; O. G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 56. Kaynaklar Gâzân, Olcâytû ve Ebû Sa'îd gibi İlhanlı hükümdarlarının, Moğol yazısının yanı sıra Farsçayı da iyi derecede bildiklerine işaret etmektedir (Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, İstanbul 2020, s. 280).

⁴⁹ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Tezihât-i Reşîdi*, I, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015, s. 103.

⁵⁰ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Tezihât-i Reşîdi*, I, s. 104.

⁵¹ Bk. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Tezihât-i Reşîdi*, II, s. 371-376.

⁵² Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Tezihât-i Reşîdi*, I, s. 105-117; II, s. 377-378. Olcâytû'nun vaktinin önemli bir kısmını ilmi ve dinî meselelere ayırdığı, âlimlerin münazaralarında hazır bulunduğu ve zaman zaman da bizzat bu münazaralara dâhil olduğu bilinmektedir. Reşîdu'd-dîn, sultanın hazır bulunduğu münazaralarda zaman zaman zihnini meşgul eden konularla ilgili sorular sorduğunu, hatta kendi görüşlerini orada bulunan âlimlere kabul ettirebildiğini kaydetmektedir (bk. *Beyânu'l-hakâ'ik*, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1386/2008, s. 85-90, 394-395; *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 99. Daha bk. Mukaddes-i Erdebîlî, *Hadîkatu'ş-Şî'a*, neşr. Sâdik Huseyn Zâde-'Alî Ekber Zemânî-nejâd, Kum 1378/1999, s. 109-110; Ebû Tâlib Huseynî-yi Turbetî, *Tuzûkât-i Timûri*, Tahran 1342/1963, s. 188-194; Muhammed Zemân b. Kelb-'Alî-yi Tebrîzî, *Ferâ'idu'l-fevâ'id. Der-ahvâl-i medâris ve mesâcid*, neşr. Resûl Ca'feriyân, Tahran 1373/1994, s. 287-288; Şüşterî, *İhkâku'l-hak ve izhâku'l-bâtil*, III, neşr. Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî-yi Necefî, Kum 1409/1988, s. 272-274). Yine müellif, Olcâytû'nun âlimlerle yaptığı muhtelif konulardaki konuşmalarda, pek çok ilimden haberdar olduğunu ve bu konularda yaptığı yorum ve verdiği cevaplarla hazır bulunan bütün âlimleri şaşırttığını aktarmaktadır. Bu âlimlerin kendisine; "sultan ilimler hakkında bir şey okumadığı, kitapları mütalaa etmediği ve eğitim almadığı hâlde, nasıl oluyor da pek çok ilmi mevzuu en ince ayrıntısına kadar biliyor ve bunlardan haberdar olabiliyor?" diye sorduklarını, bunun üzerine kendisinin "bir kimsenin, âlimlerden, hakîmlerden ve kitaplardan bir şey öğrenmesi şaşılacak bir durum değildir. Asıl şaşılması gereken, bir şey öğrenmemesi ve bilmemesidir" cevabını verdiğini kaydetmektedir (bk. *Beyânu'l-hakâ'ik*, s. 84). Reşîdu'd-dîn'in burada "öğretilmemiş bilgeliğe" dikkat çekerek Olcâytû'nun durumunu Hz. Muhammed'in okuma-yazma bilmediği (ümmî) hâlde birçok şeyden haberdar oluşuna benzettiği anlaşılmaktadır.

Olcâyâtü'nun Kur'an'a olan yakın ilgisi sadece ilmî meclislerde Kur'an âyetleri üzerine sohbetlerle sınırlı kalmamıştır. Sultanın yaptırmış olduğu mimarî eserlere yazdırdığı Kur'an âyetleri de onun Kur'an'a olan bağlılığını ortaya koymasından önemlidir.⁵³ Ayrıca sultanın isteğiyle, ebatı oldukça büyük, tezhip sanatıyla yazılmış 30 ciltlik bir Kur'an hazırlanmıştır.⁵⁴ Yine, Rahbe kalesinin muhasarası esnasında yaşanan bir hadise de Olcâyâtü'nun Kur'an'a olan saygısını ortaya koymaktadır. Buna göre, kuşatma sırasında Emîr Çobân ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın Olcâyâtü'nun huzuruna gelerek “Onlar (kaledekiler) Müslüman ve aylardan Ramazan. Sen de Müslümansın! Geceleri Kur'an okuyanların, çocukların ve kadınların seslerini duyuyorsun” dedikleri ve bunun üzerine Olcâyâtü'nun muhasarayı kaldırdığı kaydedilmektedir.⁵⁵ Elbette kuşatmanın kaldırılması sadece bu nedene bağlı olarak açıklanamaz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Olcâyâtü'nun okuma-yazma bildiği aşikârdır. Reşîdu'd-dîn'in burada Olcâyâtü'nun ilmî ve kemâlî büyüklüğünün kimseden bir şey öğrenmeye gerek bırakmadığına dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

⁵³ Bk. ‘Abdullâh-i Kûçânî, *Kunbed-i Sultâniyye be-istinâd-i ketibehâ*, Tahran 1381/2002; Majeed Tehnyat, “The Role of the Qur'anic and Religious Inscriptions in the Buq'a Pîr-i Bakrân, Isfahan: The Shî'î Reign of Öljeytü Khudâbande in İlkhânîd Iran”, *Journal of Qur'anic Studies*, 10, (2008), s. 111-123; Sheila S. Blair, *Text and Image in Medieval Persian Art*, Edinburgh 2013, s. 123; Muhammed Rızâ Giyâsiyân, “Mutâla'a-yi tatbîkî-yi tezhîb-i Kur'anhâ-yi Olcâyâtü ve tezhîb-i mi'mârî-yi İlhânî”, *Pejûheşî-yi Mutâla'ât-i Hüner-i İslâm*, 18, (1392/2013), s. 117-130.

⁵⁴ Sultan Olcâyâtü'nun emri ile hazırlanan Kur'an-ı Kerimler büyük sanat eserleridir. Meselâ Olcâyâtü'nun emri ile Bağdâd'da kitaplaştırılmış ve her bir sayfası ortalama 70×50 cm. boyutunda olan bir Kur'an günümüze ulaşmıştır. Onun başlangıçta sipariş verdiği Kur'an-ı Kerimlerde Moğolca “Olcâyâtü” adını tercih ederken, 713/1313 yılından sonra verdiği siparişlerde “Muhammed Hudâbende” ismini tercih ettiği görülmektedir. Bu eserlerin hâşiyelerinde On İki İmâm'a dualar yer almıştır (bk. Muhammed Rızâ Giyâsiyân, “Mutâla'a-yi tatbîkî-yi tezhîb-i Kur'anhâ-yi Olcâyâtü ve tezhîb-i mi'mârî-yi İlhânî”, s. 119). Olcâyâtü için hazırlanmış olan Kur'an için ayrıca bk. David Morgan, *The Mongols*, Oxford 2007, s. 161.

⁵⁵ es-Safedî, *A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr*, II, s. 170-171; es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, I, Beyrût 1414/1993, s. 251. Buna benzer bir olay Olcâyâtü'nun şehzâdeliği sırasında Kert hanedanına karşı vermiş olduğu mücadelede de görülmektedir. Olcâyâtü 698/1299 yılında Eskelce (*Amânkûh*) kalesinin kuşatmasını sürdürdüğü sırada şehir halkı Şeyhu'l-İslâm Hâce Şihâbu'd-dîn-i Câmî vasıtasıyla sulh istemiştir (Seyf-i Herevî, *Târîh-nâme-yi Herât*, neşr. Gulâm-Rizâ Tabâtabâ'î-Mecd, Tahran 1385/2006, s. 459-460; Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 151). Olcâyâtü'nun huzuruna çıkan Şeyhu'l-İslâm; “Ey âdil Padişah! ‘Nikûdariler günahkârdırlar, bu sebeple onları ve onları himaye ettiği için Melik Fahru'd-dîn'i istiyorum’ diye buyurdunuz. Ancak Melik Fahru'd-dîn şu an şehirde yok ve Nikûdariler de ortadan kayboldular. Neden muharebe ediyorsunuz ve haksız yere Müslümanların kanını döküyorsunuz?” deyip sözlerini dinî ifadelerle sürdürmüş ve Olcâyâtü'nun İslâmî yönünden istifade ederek onu, sulh yapmaya ikna etmeye çalışmıştır (Hâfiz-i Ebrû, *Târîh-i Selâtin-i Kert*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1389/2011, s. 100).

Ancak bu kayıt, Olcâytû'nun İslâm'a karşı hissettiği içten ve samimi duyguları ortaya koymasından önem arz etmektedir.

III. Olcâytû ve Oruç

İslâm'ın beş şartından biri olan oruç, “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” anlamına gelen Arapça *savmın* (*siyâm*) Farsça karşılığı olan *rûze* sözcüğünün Türkçeleşmiş hâlidir⁵⁶. Kaynaklarda Gâzân'ın oruç tuttuğu yönünde açık bir kayıt bulunurken⁵⁷, Olcâytû'nun oruç tuttuğuna dair herhangi bir mâlûmata sahip değiliz. Bununla birlikte Olcâytû'nun “Oruç tutmadaki amaç açlığa gücü yetmektir”⁵⁸ sözü, onun oruç ibadetine verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir.

IV. Olcâytû ve Sadaka

Arapçada “gerçek olmak; doğruluk” gibi anlamlara gelen *sıdk* kökünden türeyen *sadaka* (çoğulu *sadakât*) kelimesi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para veya eşyayı ifade etmektedir.⁵⁹ Dönemin müelliflerine göre oldukça ahlâklı ve âdil bir hükümdar olan Olcâytû⁶⁰, tahta çıktıktan hemen sonra ağabeyi Gâzân'ın türbesini ziyaret ederek, burada namaz kılıp dua etmiş, yoksul ve muhtaçlara bağışlarda bulunmuştur.⁶¹ Onun sonraki dönemlerde de zaman zaman Gâzân'ın türbesini ziyaret ettiği ve burada sadakalar verdiği rivayet edilmektedir.⁶² Meselâ o, 10 Rebî'u'l-evvel 704/11 Ekim 1304 tarihinde Tebrîz'e giderek ağabeyi

⁵⁶ İstılâh olarak oruç, tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar geçen sürede şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eder (bk. Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *DİA*, XXXIII, s. 414-416).

⁵⁷ Gâzân'ın “İslâmî kaideleri öğrendiği ve Ramazân ayında oruç tuttuğu” bilinmektedir (bk. Charles Melville, “Pādshāh-i Islām: The Conversion of Sultān Mahmūd Ghāzān Khān”, *Pembroke Papers, I, Persian and Islamic Studies In honour of P. W. Avery*, ed. Charles Melville, Cambridge 1990, s. 164; O. G. Özgüdenli, *Gāzān Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 96.

⁵⁸ Şüsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 288-289.

⁵⁹ Bu yönüyle sadaka, genellikle maddî bir değerın ihtiyaç sahibine hibe edilmesi yoluyla gerçekleşen bir ibadettir (bk. Ali Duman, “Sadaka”, *DİA*, XXXV, s. 383-384).

⁶⁰ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Letâ'ifu'l-hakâ'ik*, II, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015, s. 874; Şeyh Hasan-i Kâşî, *Târih-i Muhammedî*, neşr. Resûl Ca'feriyân, Kum 1377/1998, s. 50; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i guzîde*, s. 606; Türkçe terc., s. 491; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, II, neşr. Ahmed el-Arnâvût-Turkî Mustafa, Beyrût 1420/2000, s. 129; E. G. Browne, *ez-Sa'dî tâ-Câmî*, s. 67; Huseyn Sultânzâde, *Târih-i medâris-i İrân*, s. 163-164.

⁶¹ Kâşânî/Hambli, s. 31; H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, III, *The Mongols of Persia*, London 1888, s. 536.

⁶² Kâşânî/Hambli, s. 41, 44, 52, 83.

Gâzân'ın türbesini ziyaret etmiş ve ihtiyaç sahiplerine pek çok sadaka vermiştir.⁶³ Yine sultan, 715/1315 yılında, Rab'-i Reşîdî'yi ziyaret ettikten sonra babası Argûn'un köşkünde iki gün konakladığı sırada dervişlere, muhtaçlara ve yoksullara sadakalar bağışlayarak yardımlarda bulunmuştur.⁶⁴ Vaktinin büyük bir kısmını ilmî meselelere ayıran Olcâyâtû'nun, dervişler ile bolca zaman geçirerek onlara büyük bağışlarda bulunduğu kaydedilmektedir.⁶⁵ Ayrıca kaynaklarda cömert bir hükümdar olduğu rivayet edilen Olcâyâtû'nun⁶⁶, hanımı İl-tüzmiş (*İl-düzmiş/İl-tüzmiş*)⁶⁷ Hatun ve vezîri Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'a mektup göndererek oğulları Bistâm, Bâyezîd ve Tayfûr için sadakalar vermelerini buyurduğu aktarılmaktadır.⁶⁸ Yine Olcâyâtû'nun dervişlere, muhtaçlara, yoksullara ve özellikle de seyyidlere (*sâdât*)⁶⁹ sadakalar dağıtıp pek çok bağışta bulunduğu bilinmektedir.⁷⁰ Sultanın, İslâm'da mübarek

⁶³ Kâşânî/Hambli, s. 41. Ayrıca 709/1310 yılında Selmân-i Fârsî'nin türbesini ziyaret eden Olcâyâtû burada bir kümbet inşa ettirmiş, bu kümbet ile aynı ölçüde bir hankâh da yaptırarak nakit paranın yanı sıra burada yiyecek ve içeceğin de bulundurulmasını buyurmuştur. Böylece türbe ziyaretinde bulunanların hem güvenliği sağlanmış hem de yeme-içme gereksinimleri karşılanmıştır (bk. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Beyânu'l-hakâ'ik*, s. 332-333; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, "Fâide-yi ziyâret", neşr. İrec Afşâr, *Ferheng-i İrân-zemîn*, 23, (1357/1978), s. 83-84). Yine, İsnâaşeriyye'nin altıncı imamı Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (öl. 148/765)'in türbesinin yanında ziyaretçi ve yolcular için bir hankâh inşa ettirerek türbenin önünde eyvânlı bir gölgelik yaptırmıştır (Ahmed b. Huseyn Şeyh Harakânî, s. 363; Şûsterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, IV, s. 56; Fânî-yi Zonûzî, II, s. 115).

⁶⁴ Kâşânî/Hambli, s. 178-179.

⁶⁵ Âmulî, II, s. 259. Mu'înu'd-dîn-i Natanzî'nin Olcâyâtû hakkındaki; "Her zaman seyyid, şerîf, fakîh ve âriflere sahip çıkardı" sözleri de dikkate değerdir (bk. *Muntehabu't-tevârih-i Mu'îni*, s. 154).

⁶⁶ İbnu'l-Verdî, *Tetim-metu'l-muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, (*Ta'rîhu İbni'l-Verdî*), II, Beyrût 1417/1996, s. 256; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-ta'rîh*, XIV, Beyrût 1988, s. 77; Türkçe terc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-nihâye. Büyük İslâm Tarihi*, XIV, İstanbul 1995, s. 146.

⁶⁷ Anne tarafından soyu Cengiz Han'a dayanan İl-tüzmiş (*İl-düzmiş/İl-tüzmiş*) Hatun, Kongürât (*Qonggirat*) kabilesinden Kutlug-timûr Kürgen'in kızı idi. *Hâtûn-i mu'azzama* unvanı ile Olcâyâtû'nun en yüksek mertebeli hanımı durumundaydı (Kâşânî/Ayasofya, vr. 139b; Kâşânî/Hambli, s. 7, 49, 83, 237; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 61).

⁶⁸ Kâşânî/Hambli, s. 237. Ayrıca bk. H. Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 544.

⁶⁹ Hz. Muhammed'in soyundan gelen kimselere "*Seyyid/sâ'd*" (Farsça çoğul şekli *sâdât*) denir (bk. 'Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, IX, s. 13877-13878, 13219; Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, II, Tahran 1371/1992, s. 1975).

⁷⁰ Kâşânî/Hambli, s. 179; Hâdemîr, *Hulâsatu'l-ahbâr fi beyâni ahvâli'l-âhyâr*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1399/2020, s. 827. Gâzân Han da Sünnî olmasına rağmen seyyidleri aziz ve muhterem sayarak onlara bağış ve ihsânlarda bulunmuştur. 702/1302 yılında yayınladığı bir fermânla, yolculuk eden seyyidlerin ağırlanması için ülkenin muhtelif şehirlerinde *dâru's-siyâde* adı verilen "konaklama yerleri" inşa edilmesini buyurmuştur. Kısa süre içerisinde başta Tebrîz (Şenb-i Gâzân), İsfahân, Şîrâz, Bağdâd, Kirmân, Kâşân, Yezd, Sivas, Kûfe ve Necef gibi önemli şehirler olmak üzere, ülkedeki pek çok yerleşim merkezinde

sayılan Cuma günlerinde de, Cuma namazını kılıp hayırlar dağıttığı ifade edilmektedir.⁷¹ Hatta onun ölüm döşeginde dahi esirlerin serbest bırakılmasını ve sadakalar verilmesini buyurduğu kaydedilmektedir.⁷² Bu durum İslâm'ın kaidelerinden biri olduğu kadar eski Moğol gelenekleriyle de ilgilidir. Zira olumsuz hadiselerle karşılaşıldığında, Moğol gelenekleri doğrultusunda kötü ruhlardan korunmak için bağış (sadaka) yapılmakta ve/veya kurban kesilmekteydi.⁷³

V. Olcâytû ve Dua

Dua kelimesi Arapçada “çağırarak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” anlamındaki *da 'vet* ve *da 'vâ* kelimeleri gibi masdar olup, “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz” anlamında isim şeklinde de kullanılmaktadır. Kelime İslâm literatüründe, Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde Allah'tan lutuf ve yardım dilemesini ifade etmektedir.⁷⁴

İlhanlı devletinde Gâzân Han'ın İslâm'a geçmesiyle birlikte İslâmiyet resmîyet kazanmış ve Moğollar arasında hızla yayılmaya başlamıştı. Yukarıda da değinildiği gibi Olcâytû, şehzâdeliği sırasında ağabeyi Gâzân ile birlikte İslâmiyet'i kabul etmiştir. Olcâytû'nun İslâm'ı kabul ettikten sonra Allah'a yaklaşmanın yollarını aradığı, yasak ve yanlış şeyleri yapmamaya çalışarak günah

*dâru's-siyâde*ler inşa edilip buralara önemli miktarda gelir vakfedilmiştir (O. G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 335; A. Bausani, “Religion under the Mongols”, *The Cambridge History of Iran*, V, *The Saljuq and Mongol Periods*, ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 543-544). Ayrıca Olcâytû da henüz Sünnî iken Sultâniyye'de *dâru's-siyâde* inşa ettirmişti (Hâfız-i Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u't-tevârîh-i Reşîdî*, s. 68; Huseyn Sultânzâde, *Târih-i medâris-i Irân*, s. 164). Esasen Olcâytû'nun gerek Sünnî gerekse Şî'î olduğu dönemlerde Hz. 'Alî ve Ehl-i Beyt'e derin bir sevgisinin olduğu kaynaklarda zikredilmiştir (bk. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Es'ile ve ecvibe*, II, neşr. Rizâ Şa'bânî, İslâmâbâd 1371/1993, s. 249; Kâşânî/Hambli, s. 99-100; Şebânkâre'i, s. 271; Hâdemîr, *Meâsiru'l-mulk*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1372/1994, s. 161; Şüşterî, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, V, s. 271, 285; Kelb-'Alî-yi Tebrîzî, s. 287; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-Îrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 485-486; Mehdî 'Abâdî, *Târih-i Teşeyyu' der-Âzerbâycân*, s. 78).

⁷¹ Kâşânî/Hambli, s. 44.

⁷² Vassâf/İsfahânî, s. 616; Vassâf/Âyetî, s. 340.

⁷³ J-P. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, terc. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991, s. 200; Pai-nan Rashid Wu, *Sukût-i Bagdâd ve hukmrevâ'i-yi Mogûlân der-'Irâk (Miyân-i sâlhâ-yi 1258 ve 1335 milâdî)*, Farsça terc. Esedullâh Âzâd, Meşhed 1368/1989, s. 176.

⁷⁴ Bunun yanında Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilmektedir (bk. Osman Cilacı, “Dua”, *DİA*, IX, s. 529-530).

işlemekten sakındığı kaydedilmektedir.⁷⁵ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Olcâyütü'nun önceki İlhanlı hükümdarlarından çok daha dindar⁷⁶ ve kerâmet sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmaktadır.⁷⁷ Kaynaklarda onun, üç günlük taç giyme merasiminden sonra, İslâm hükmünce yasak olan şeylerden uzak durulması ve Müslüman din adamlarının sözlerinin uygulanması yönünde fermân verdiği belirtilmektedir.⁷⁸

Ahiret inacına sahip olduğu bazı sözlerinden de açıkça anlaşılan Olcâyütü'nun⁷⁹, bütün müminler gibi Allah'a dua ettiği kaydedilmektedir. Meselâ ağabeyi Gâzân'ın mezarını ziyaret ederek

⁷⁵ Kâşânî/Hambli, s. 25. Şeyh Hasan-i Kâşî, Sultan Olcâyütü için *der-mulket u dîn u hukm u imân / û râst hukûmet-i Suleymân / in ast nişân-i şehriyârî / in ast kemâl-i kâmkârî* şeklinde ifadeler kullanmaktadır (bk. *Târîh-i Muhammedî*, s. 50). Ayrıca Olcâyütü'nun ibadete son derece önem verdiği, tahta çıkmasının hemen ardından emirler arasında ibadet, oruç ve namazla tanınanları kendisine dost olarak seçip, meclislerine dâhil etmesinden anlaşılabilir. Bu emirler arasında Tûkmâk, 'Alî Kûşçî, Hirze, Muhammed Sorokân Bâşkîrd, Tâş-temûr ve Bûcây da bulunmaktaydı (bk. Kâşânî/Hambli, s. 28-29). Öte yandan Gâzân döneminde İslâm'ın Moğollar arasında hızla yayılmaya başladığı ve pek çok Moğol emîrinin İslâmiyet'i kabul ettiği bilinmektedir. Bu durum Olcâyütü'nun hükümdarlığı zamanında da devam etmiştir. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Olcâyütü zamanında binlerce kişinin Müslüman olduğunu (*Tevzihât-i Reşîdî*, I, s. 323) ve onlarca Yahudi'nin Olcâyütü İslâmiyet'i kabul ettiği sırada onun vasıtasıyla İslâm'ı benimsediğini kaydetmektedir (*Tevzihât-i Reşîdî*, II, s. 453). Yine Olcâyütü'nun 707/1307-8 yılında Ermenistan ve Gürcistan halkına İslâm'a girmeleri konusunda baskı yaptığı da ifade edilmektedir (B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 245; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 488; Mehdi Kebkî, "Mesîhiyyet der-'asr-i İlhânî", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânî*, ed. Mes'ûd Feryâmeniş, Tahran 1396/2017, s. 85).

⁷⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s.73.

⁷⁷ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Beyânu'l-hakâ'ik*, s. 85, 377; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Mebâhis-i Sultâniyye*, s. 72-73. 'Abdullâh-i Kâşânî de Olcâyütü'nun kerâmet sahibi bir hükümdar olduğuna dikkat çekerek bu konuda çeşitli örnekler vermektedir (bk. *Târîh-i Olcâyütü/Hambli*, s. 234-238). Ayrıca bk. Jonathan Brack, *Mediating Sacred Kingship: Conversion and Sovereignty in Mongol Iran*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan 2016, s. 232-233; Jonathan Brack, "Theologies of Auspicious Kingship: The Islamization of Chinggisid Sacral Kingship in the Islamic World", *Comparative Studies in Society and History*, LX/4, (2018), s. 1163-1164.

⁷⁸ Hâfîz-i Ebrû, *Zeyl-i Câmi'u'l-tevârih-i Reşîdî*, s. 66; 'Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl*, s. 308; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 479. 'Abdullâh-i Kâşânî, Olcâyütü'nun dinî konulara ilgi duyduğunu, bu çerçevede hareket ederek dini koruduğunu, adaleti yayarak hayır ve hasenatı arttırmaya çalıştığını; "İnsanlar meliklerinin dini üzerindedir" sözü gereğince, halkın da bu yönde hareket ettiğini kaydetmektedir (bk. Kâşânî/Hambli, s. 107).

⁷⁹ Olcâyütü'nun "Şüphesiz ölüm hakıdır. Herkes bir gün dirilecek ve hesaba çekilecek, cennetlikler cennete, ceहनemlikler ceहनeme girecektir" şeklindeki sözleri (bk. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Beyânu'l-hakâ'ik*, s. 378), onun "ahiret inancı" hakkındaki düşüncelerini yansıtmayı açısından önemlidir. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Letâ'ifu'l-hakâ'ik* isimli eserinde de Olcâyütü'nun benzer bir ifadesine yer vermiştir: *Bâyed ki mu'min elbette be-behş der-âyed ve meşhûr ki sâhib-i mezlime bî-rizâ-yi hesm der-ne-tevâned refi...* (bk. *Letâ'ifu'l-hakâ'ik*, I, s. 95).

burada namaz kıyıp, dua ettiği ve yoksullara bağışlarda bulunduğu aktarılmaktadır.⁸⁰ Ayrıca Olcâytû Sultâniyye’de hatunlar, şehzâdeler ve emirlerin huzurunda cülûs merasimini icra ettikten sonra⁸¹, tahttan aşağı inip Allah’a secde ederek; “Ey Allah’ım! Büyüklük, padişahlık, saltanat ve memleket senindir. Ben Harbende, bütün kullarımdan daha küçüğüm. Ama taç ve izzeti bana bağışladın ve saltanat kaftanımı bana giydirdin. Ben ki, buna teveccüh göstermedim ve senin verdiğin nimetler için şükür vazifemi yerine getirmediğim” şeklinde dua etmiştir.⁸² Olcâytû’nun bu duasında dikkat çeken hususlardan biri, bu dönemde Hudâbende ismini kullanmasına rağmen Allah’a “ben Harbende” şeklinde yakarmış olmasıdır. O böyle bir hitapla, muhtemelen Allah’ın yüceliği karşısında kulun acizliğini göstermek istemiş olmalıdır.

Olcâytû’nun dua etmesi ile ilgili Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh tarafından kaydedilen “ilginç” bir hadise dikkate değerdir. Müellif, Olcâytû’nun 15 Şa’bân 709/18 Ocak 1310 tarihine denk gelen Berat gecesi, kendisi ile birlikte Selmân-i Fârsî’nin türbesini ziyaret ettiğini⁸³ belirterek, sultanın seher vakti türbeye ulaştığını, boy abdesti aldıktan sonra Mu’zem Tûkmâk, Karâ Muhammed ve Hâce gibi emirlerle oturduğu bir sırada ansızın türbenin nûrlar içinde kaldığını, sultanın yanındaki üç emir ile birlikte türbeyi ziyaret ettiğini, bu hadisenin türbenin ziyaretçileri tarafından sultanın gelişine bağlandığını ve orada bulunan herkesin dua ettiğini zikretmektedir.⁸⁴

VI. Olcâytû ve Hac

Arapçada “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelen *hac* kelimesi, fıkıh ıstılâhı olarak imkânı olan her Müslüman’ın

⁸⁰ Kâşânî/Hambli, s. 31; H. Howorth, *History of the Mongols*, III, s. 536.

⁸¹ Olcâytû’nun 15 Zilhicce 703/19 Temmuz 1304 tarihinde Ucân’da İlhanlı tahtına oturduğu ve burada cülûs töreni düzenlediği bilinmektedir (bk. Kâşânî/Hambli, s. 24-25; Vassâf/Hâciyân-nejâd, IV, s. 166, 169; Vassâf/İsfahânî, s. 467-469). Muhtemelen Olcâytû, İlhanlı devletinin merkezini Tebrîz’den Sultâniyye’ye taşıdıktan sonra burada ikinci defa cülûs töreni düzenletmiş ya da Şûşterî, Ucân yerine Sultâniyye ismini kaydederek hataya düşmüştür.

⁸² Şûşterî, *Mecâlisu’l-mu’minîn*, V, s. 287-288. Olcâytû, nasıl dua edilmesi gerektiği hususuna da dikkat çekmiştir. O, eğer insan Allah’tan bir talepte bulunacaksa, bunun faydalı ve gerçekleştirilebilir olmasına dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır (bk. Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, *Beyânu’l-hakâ’ik*, s. 90).

⁸³ Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, etraftaki bölgelerden pek çok insanın Berat gecesinde Bağdâd’a gelerek Selmân-i Fârsî’nin türbesini ziyaret ettiğini kaydetmektedir (bk. *Beyânu’l-hakâ’ik*, s. 331-332).

⁸⁴ Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, *Beyânu’l-hakâ’ik*, s. 332-333; Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh, “Fâide-yi ziyâret”, s. 83-84.

belirlenmiş zaman içinde Kâbe, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmesi ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmesi suretiyle yaptığı ibadeti ifade etmektedir.⁸⁵ Moğolların zaman zaman hâkim oldukları bölgelerdeki Müslümanların hacca gitmelerine engel oldukları ve bu sebeple hac ibadetinin güçleştiği bilinmektedir. Bu durum Bağdâd idarecisi 'Alâ'u'd-dîn 'Atâ Melik-i Cuveynî'nin Abâkâ Han (1265-1282)'dan hac yollarını açmasını ve bu yolları devlet kontrolü ile denetletmesini istemesine kadar devam etmiştir. Abâkâ, Cuveynî'nin bu isteği doğrultusunda 667/1269 yılında hacca giden yolların açılması için fermân vermiştir.⁸⁶

İslâmiyet'i kabul eden Ahmed Tekûdâr (1282-1284)⁸⁷, İlhanlı tahtına oturduktan sonra hac meselesine büyük önem vermiş ve bu çerçevede bazı vakıflardan gelen yıllık gelirleri Mescid-i Harâm'a⁸⁸ bağlamıştır.⁸⁹ Ancak Ahmed Tekûdâr'ın ölümünden sonra yerine geçen Argûn Han'ın, Yahudi asıllı vezîri Sa'du'd-devle'nin telkinleri neticesinde, Kâbe'yi yıktırma'yı düşündüğü nakledilmektedir.⁹⁰

⁸⁵ Bk. Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA*, XIV, s. 382-386.

⁸⁶ Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, Tahran 1393/2014, s. 36. İlhanlıların hacı yasaklamalarında, Memlûklarla yürüttükleri askerî-iktisadî mücadelenin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁷ Ahmed Tekûdâr'ın İslâm'ı kabulüne dair bk. Reuven Amitai-Preiss, "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 25, (2001), s. 15-43; Reuven Amitai-Preiss, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46; Judith Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the Early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389; Judith Pfeiffer, *Conversion to Islam among the Ilkhans in Muslim Narrative Traditions: The Case of Ahmad Tegüder*, s. 317-391; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Tekûdâr'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Bellekten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30; Mustafa Uyar, "Moğol Hanlarının Müslümanlaşması", *Cengiz Han ve Mirası*, ed. Cem Korkut-Mürsel Doğrul, Ankara 2021, s. 136-140.

⁸⁸ Mescid-i Harâm tabiriyle Kâbe, Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alan, Mekke veya Mekke haremî ifade edilmektedir. Yine "el-beyt, el-beytü'l-atîk, el-beytü'l-ma'mûr, el-beytü'l-harâm, el-harem, el-haremü'l-Mekkî, Harem-i şerîf, Kâbe ve durâh" tabirleri de Mescid-i Harâm için kullanılmaktadır (bk. Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükşacı, "Mescid-i Harâm", *DİA*, XXIX, s. 273-277).

⁸⁹ Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, s. 37.

⁹⁰ Vassâf/İsfahânî, s. 242; Vassâf/Âyetî, s. 136; Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, s. 37. Argûn'un bu düşüncesinin

İslâmiyet'i kabul eden Gâzân, tahta çıktıktan sonra Müslümanların hacca rahat bir şekilde gidebilmeleri için önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede o, Mekke'ye giden yolları onararak hacca kervanlar göndermeye başlamış, ayrıca Emîr Kutlugşâh'ın yanına 1.000 asker vererek onu hacca giden kervanların güvenliğinden sorumlu tutmuştur.⁹¹

Olcâyâtü, tıpkı kendisinden önceki Müslüman İlhanlı hükümdarları Ahmed Tekûdâr ve Gâzân gibi, "hac ibadetini" yerine getirmemiştir. Bununla birlikte onun hacca büyük ilgi gösterdiği bilinmektedir. Anlaşıldığına göre 716/1316 yılında Mekke'de ortaya çıkan karışıklıklarda Emîr Humeyde, Memlûklar tarafından Mekke işleri ile görevlendirilen kardeşini öldürtünce, Memlûklar ile karşı karşıya gelmiş ve çareyi Olcâyâtü'dan yardım istemekte bulmuştur. Humeyde'nin yardım talebine olumlu cevap veren Olcâyâtü'nun 1.000 kişilik bir askerî birlik göndererek onun Mekke tahtına oturmasını sağlamıştır.⁹² Bu hadiseden sonra Mekke'de nüfuzu iyice güçlenen Olcâyâtü'nun hacca olan ilgisinin daha da arttığı anlaşılmaktadır.⁹³ Olcâyâtü'nun vefatından kısa süre önce (716/1316), Mekke'de Şi'îliği yaymaya yönelik girişimlerde bulunduğu görülmektedir.⁹⁴ Kaynaklarda sultanın vefatından bir hafta önce, Hz. Ebû Bekr ve Hz. 'Omer'in kabirlerini yıktırmak için Medîne'ye 3.000 süvariden⁹⁵ oluşan bir askerî birlik gönderdiği, ancak onun

dinî sebeplerden ziyade, Memlûkların hacdan elde ettiği gelirlere mani olma arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

⁹¹ Vassâf/İsfahânî, s. 390; Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, s. 39; Mahmûd Sâmânî, *Munâsebât-i İrânîyân bâ Hicâz der-dovrehâ-yi muhtelif-i târîh-i İslâm*, Tahran 1393/2014, s. 131-132. Yine Gâzân, Mekke'de ihtiyaç sahipleri için dinî yapılar inşa ettirdiği gibi, Mekke ve Medine'deki seyyid ve şeyhlerin masrafları için de devlet hazinesinden para tahsis etmiştir (bk. Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş. Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, Türkçe terc. Sabit İnan Kaya, İstanbul 2006, s. 276; A. Bausani, "Religion under the Mongols", s. 543).

⁹² Kâşânî/Hambî, s. 199-200; Ebu'l-Fidâ', *Ta'rîhu Ebi'l-Fidâ' (el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer)*, II, neşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrût 1417/1997, s. 425; İbn Hacer, II, s. 79-80; Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, s. 39-40; Mahmûd Sâmânî, *Munâsebât-i İrânîyân bâ Hicâz der-dovrehâ-yi muhtelif-i târîh-i İslâm*, s. 133.

⁹³ Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, s. 39-40.

⁹⁴ Muhammed Cevâd Meşkûr, *Seyr-i kelâm der-ferk-i İslâm*, Tahran 1368/1989, s. 85; Richard T. Mortel, "Zaydi Shi'ism and the Hasanid Sharifs of Mecca", *International Journal of Middle East Studies*, 19, (1987), s. 463.

⁹⁵ V. V. Barthold, bu süvarilerin 4.000 kişiden oluştuğunu belirtmektedir (bk. *Halife ve Sultan. İslâm'da İktidarın Serüveni*, Türkçe terc. İlyas Kamalov, İstanbul 2012, s. 86).

vefat haberini alan askerlerin bir kısmının birliği terk etmesi, geri kalanların ise çölde bedeviler tarafından mağlup edilmesi sonucunda⁹⁶ bu seferin başarıya ulaşamadığı zikredilmektedir.⁹⁷ Mekke emîri Humeyde, Olcâyâtü'nun vefatının ardından hutbeyi 717-720/1317-1320 yılları arasında Ebû Sa'îd Han (1317-1335) adına okutmuştur.⁹⁸

Burada son olarak her ne kadar doğrudan bir "ibadet" olmasa da, inanç ile çok yönlü ilişkisi dolayısıyla, Olcâyâtü'nun "hayır faaliyetleri"ne de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira İslâm inancında, insanlara malî yardımlarda bulunulması, başka bir ifadeyle mutlak surette Allah rızası gözetilerek yapılan iyilikler, ibadet hükmünde değerlendirilmiştir.⁹⁹

Yapmış olduğu hayır işleri göz önünde bulundurulduğunda, Olcâyâtü'yu hayırsever bir hükümdar olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁰ Olcâyâtü'nun hükümdarlığı esnasında Sultâniyye şehrinin kapılarında yoksul ve ihtiyaç sahipleri için günde iki kez çeşitli yiyeceklerle donatılmış sofralar kurulmaktaydı. Sıradan ve

⁹⁶ Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*, III, neşr. Muhammed Abdülâdir Ahmed 'Atâ, Beyrût 1419/1998, s. 449; V. V. Barthold, *Halife ve Sultan*, s. 86. İbn Fehd, Olcâyâtü'nun ömrünün sonlarına doğru Mekke'ye sefer düzenlediğini, ancak vefatından dolayı başarıya ulaşamadığını nakletmektedir (bk. *Gâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-Beledi'l-harâm*, neşr. Fehîm Muhammed Şeltût, II, Mekke 1406/1986, s. 61-63).

⁹⁷ İbn Tagrıberdî, IX, s. 238; Fâsî, III, s. 449; İbn Fehd, *Gâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-Beledi'l-harâm*, II, s. 62-63; Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, II, neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, s. 858; Türkçe terc. Tahsin Yazıcı, *Âriflerin Menâkabeleri*, II, İstanbul 1973, s. 249; Muhammed el-Hemedânî, *Sevâkibu'l-menâkib*, neşr. 'Ârif Nevşâhî, Tahran 1390/2011, s. 326; F. Babinger-M. F. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, terc. Ragıp Hulusi, haz. Mehmet Kanar, İstanbul 1996, s. 101; B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 212; V. V. Barthold, *Halife ve Sultan*, s. 86; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 486; Muhammed Rizâ Bârânî, "Nakd u berresî-yi gerâyîş-i İlhânân be-İslâm u Teşeyyu", s. 58; Cevâd 'Abbâsî, "Umerâ-yi Mogûl ve İslâm Gerâyî der-dovre-yi İlhânân", s. 107; İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 81.

⁹⁸ V. V. Barthold, *Halife ve Sultan*, s. 86; Mehnâz Müsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukümet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukümet-i Timûriyân*, s. 40; R. T. Mortel, "Zaydi Shi'ism and the Hasanid Sharifs of Mecca", s. 463-464. Ebû Sa'îd Han döneminde İlhanlılar ile Memlûklar arasında dostluk ilişkileri kurulmuştur (el-Kalkaşandî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019, s. 245). Öyle ki Emîr Çobân, Mekke'de bir su kanalı ve Medine'de bir medrese inşa ettirmiştir (bk. İbn Fehd, *İthâfu'l-verâ bi-ahbâri Ummi'l-kurâ*, III, neşr. Fehîm Muhammed Şeltût, Mekke 1403/1983, s. 181-182, 185).

⁹⁹ Mustafa Çağrıncı, "Hayır", *DİA*, XVII, s. 43-46.

¹⁰⁰ Ahmedî, Olcâyâtü'nun hayırsever kişiliğini şu şekilde tasvir etmektedir: *Key tevâzu' ehl-idi ol pâdişâh / İşi hayr etmekdi halka sâl u mâh* (bk. *İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Yaşar Akdoğan-Nalan Kutsal, İstanbul 2019, s. 831).

seçkin üç bine yakın insan bu yemeklerden istifade etmekteydi.¹⁰¹ Yine kaynaklarda Olcâytû'nun, meydana gelen bazı felaketler neticesinde zor durumda kalan esnafın zararını karşıladığı aktarılmaktadır. 'Abdullâh-i Kâşânî, 19 Muharrem 710/19 Haziran 1310 tarihinde Bağdâd'daki Haşbiyye hanında çıkan yangında, değerli kumaşlar ve Mısır, Hitây ve Çin mallarının yandığını kaydederek, Olcâytû'nun malları yanan tâcirlerin 100 tümen (1.000.000 dinar) tutan zararını kendi hazinesinden karşıladığını zikretmektedir.¹⁰²

Öte yandan Olcâytû'nun dinî ve içtimaî alanlarda da bazı düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda sultan, sarayın haremi hariç, köle alım ve satımını yasaklamış, Müslümanların günahlardan ve kötü işlerden sakınmalarını, müzisyen ve fahişelerin tövbe etmelerini emretmiştir. Kumarhane ve fuhuş evlerinin kapatılması ve bunların vergilerinin silinmesi yönünde de bir fermân çıkarmıştır. Bölgede yalnızca bir şaraphanenin işletilmesini ve bundan sadece Moğol elçilerinin faydalanmasını emrederek, Müslümanların bu şaraphaneyi kullanmalarını yasaklamıştır.¹⁰³ Yine Olcâytû, reâyânın haklarına riayet edilmesi hususunda Gâzân'ın vasiyetnâmesine¹⁰⁴ uygun bir fermân çıkararak, reâyânın gözetilip korunmasını emretmiş, reâyâyâya evleri, malları, tarlaları ve gelirleri konusunda güvence vermiştir.¹⁰⁵

Kaynaklarda Olcâytû'nun yalan, iftira ve gıybet gibi kötü davranışlardan son derece rahatsızlık duyduğu aktarılmaktadır. Bir şahsın başka birini Olcâytû'ya şikâyet etmesi üzerine sultanın; "Onun ihaneti bizce belli değildir; ancak senin gıybetin, gammazlığın ve dedikoduculuğun ortadadır" dediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁶ Mu'înu'd-dîn-i Natanzî'nin "Ömrü boyunca asla günah işlemedi, kimseye zulmetmedi. Her zaman seyyid, şerîf, fakîh ve âriflere sahip çıktı. Emirleri ve devlet adamlarını da bu şekilde

¹⁰¹ Kâşânî/Hamblî, s. 108.

¹⁰² Kâşânî/Hamblî, s. 109.

¹⁰³ Vassâf/Hâciyân-nejâd, s. 290-291; Vassâf/İsfahânî, s. 520-521; Vassâf/Âyetî, s. 271; Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, s. 482.

¹⁰⁴ Kâşânî ve Vassâf tarafından iki farklı versiyon şeklinde günümüze ulaştırılan bu vasiyetnâmenin neşri ve tercümesi için bk. Osman G. Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Vasiyetnâmesi: Metin, Tercüme ve Değerlendirme", *Orhon Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*, ed. İlhan Şahin - Enkhbat Avirmed - Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, İstanbul 2021, s. 281-339.

¹⁰⁵ Kâşânî/Hamblî, s. 26.

¹⁰⁶ Kâşânî/Hamblî, s. 239.

davranmaya teşvik etti” şeklindeki kaydı, her ne kadar abartılı da olsa, Olcâytû'nun dinî ve insanî yönünün kaynaklara yansımaları ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁰⁷

Olcâytû'nun pek çok olumlu ahlâkî özelliği yanında, olumsuz bir ahlâkî özelliği ile ilgili dikkat çekici bir kayda İbn Haldûn'un *el-İber* adlı eserinde rastlamak mümkündür. Müellif, Olcâytû'nun cinsel hayatında bazen gayrimeşru yolları benimsediğini belirterek onun, fethettiği bölgelerdeki kadınlara el uzattığını ve bunda aşırıya kaçtığını ifade etmektedir.¹⁰⁸ Ancak böyle bir kayda dönemin kaynaklarında rastlanmamaktadır. Dolayısıyla İbn Haldûn'un hangi kaynak veya kaynaklara dayandığı ve verdiği bilginin ne derecede doğruluk arz ettiği bilinmemektedir. Bunun yanı sıra bütün İlhanlı hükümdarı gibi, Olcâytû'nun da şarap ve kırmızı içtiği kaynaklarda nakledilmektedir.¹⁰⁹

Sonuç olarak, Sultan Olcâytû'nun hâkimiyeti İlhanlı devleti tarihinde dinî açıdan bir “dönüşüm” dönemi olmuştur. Şüphesiz bunda dinî ve mezhebî eğilimleriyle dikkat çeken Olcâytû'nun renkli kişiliğinin de etkisi büyüktür. Moğol gelenekleri içinde doğan Olcâytû, Merâğa'da 688/1289 yılında annesi Urûk'un tesiriyle III. Mar Yaballaha tarafından vaftiz edilerek Nicolaus adını almış ve 694/1295 yılında ise ağabeyi Gâzân ile birlikte İslâmiyet'i kabul etmiştir. Önce Hanefî ardından Şâfiî mezhebini benimsemiş, 709/1309 yılında da Şi'a (İmâmiyye/İsnâaşeriyye) mezhebine geçmiştir. Dinî ve ilmî meselelerle yakından ilgilenen Olcâytû'nun İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bu dinin gereklerini büyük ölçüde yerine getirdiği görülmektedir. Özellikle Olcâytû'nun şehzâdelik ve hükümdarlık dönemindeki dinî tutumu, İslâmî kimliği hakkında kaynaklarda yer alan geniş mâlûmat; onun samimi bir Müslüman ve ibadet ehli bir insan olduğu hususunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Dolayısıyla onun, yeni kabul ettiği dini, inanç ve ibadet dünyasına büyük ölçüde yansıttığı görülmektedir. Bu çalışmada ulaşılan bulgular aynı zamanda, Olcâytû örneğinde, bozkır

¹⁰⁷ Bk. Mu'înu'd-dîn-i Natanzî, s. 154.

¹⁰⁸ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn. Kitâbu'l-İber ve divâni'l-mubtedâ ve'l-haber*, V, Beyrut 1421/2000, s. 619; Farsça terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî, *el-İber. Târîh-i İbn Haldûn*, IV, Tahran 1383/2004, s. 911.

¹⁰⁹ Kâşânî/Hambli, s. 25, 52; E. G. Browne, *ez-Sa'dî tâ-Câmî*, s. 67; 'Abdu'l-Huseyn Zerrînkûb, *Rûzgârân-i târîh-i İrân. Ez-âgâz ta-sukût saltanat-i Pehlevî*, Tahran 1378/1999, s. 532. Moğollarda kırmızı için bk. George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, London 2006, s. 150-154.

geleneğinden gelen bir Moğol hükümdarının, yeni kabul ettiği İslâmiyet'i, kısa bir süre içerisinde inanç ve ibadet dünyasına başarılı bir şekilde yansıtabildiğini de ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- 'Abbâs 'Alî Tefazullî, "Te'sîr-i dîn u ferheng-i Îrân ber-hukmrânân-i Mogûl", *Mutâla'ât-i İslâmî*, 31-32, (1375/1996), s. 119-132.
- 'Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkîl-i devlet-i Timûr*, Tahran 1388/2009.
- 'Abdu'l-Huseyn Zerrînkûb, *Rûzgârân-i târîh-i Îrân. Ez-âgâz ta-sukût saltanat-i Pehlevî*, Tahran 1378/1999.
- 'Abdu'r-Refî' Hakîkat, *Târîh-i conbişhâ-yi mezhebî der-Îrân*, III, Tahran 1377/1998.
- 'Abdullâh-i Kâşânî, Cemâlu'd-dîn Ebu'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Tâhir, *Târîh-i Olcâyâtü Sultân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3019 [= Kâşânî/Ayasofya]; neşr. Mehîn Hamblî, Tahran 1348/1969 [= Kâşânî/Hamblî].
- 'Abdullâh-i Kûçânî, *Kunbed-i Sultâniyye be-istinâd-i ketibehâ*, Tahran 1381/2002.
- 'Alî Devânî, "'Allâme el-Hillî", *Dershâ ez-mektab-i İslâmî*, 8, (1341/1962), s. 56-63.
- 'Alî Ekber-i Hitâ'i, *Hitây-name*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1372/1993.
- 'Allâme el-Hillî, *Şerhu Minhâci'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*, I, Şerh: Âyetullâh Seyyid 'Alî Mîlânî, Kum 1386/2007.
- 'Abbâs Zeryâb-i Hoyî, "İlhanlı Sarayı'nda Mezheplerin Mücadelesi", Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, I/2, (2022), s. 128-133.
- 'Abbâs Zeryâb-i Hoyî, "Sâzmân-i idârî-yi Îrân der-zemân-i hukûmet-i İlhanân", *Bezm âverdi-yi dîger*, ed. Sâdik Seccâdî, Tahran 1386/2007, s. 127-188.
- Ahmed b. Huseyn Şeyh Harakânî, *Destûru'l-cumhûr*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh-İrec Afşâr, Tahran 1395/2017.
- Ahmedî, Tâcu'd-dîn İbrâhîm b. Hızır, *İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Yaşar Akdoğan-Nalan Kutsal, İstanbul 2019.
- Aigle, D., *The Mongol Empire between Myth and Reality. Studies in Anthropological History*, Leiden-Boston 2014.
- Ak Akçe. Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, haz. T. Aykut-Ş. Aydın, İstanbul 1992.
- Aka, İ., "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 69-103.

- ‘Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, neşr. Muhammed Mu‘în-Seyyid Ca‘fer Şehîdî, IX, XIV, Tahran 1377/1998.
- ‘Allâme Seyyid Muhammed Huseyn Tihârânî, *İmâm-şinâsî*, III, Meşhed 1418/1997.
- Amitai-Preiss, R., “Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46.
- Amitai-Preiss, R., “The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 25, (2001), s. 15-43.
- Babinger, F.-Köprülü, M. F., *Anadolu’da İslâmiyet*, terc. Ragıp Hulusi, haz. Mehmet Kanar, İstanbul 1996.
- Barthold, V. V., *Halife ve Sultan. İslâm’da İktidarın Serüveni*, Türkçe terc. İlyas Kamalov, İstanbul 2012.
- Bausani, A., “Religion under the Mongols”, *The Cambridge History of Iran*, V, *The Saljuq and Mongol Periods*, ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 538-549.
- Behrâm ‘Alâ’u’-d-dîni, *Sikkehâ-yi İrân; dovre-yi İlhânân-i Mogûl*, Tahran 1397/2018.
- Benâketî, [Penâketî], Fahu’d-dîn Ebû Suleymân Dâvûd b. Tâcu’d-dîn, *Târîh-i Benâketî (Ravzat ulî’-elbâb fî ma’rifeti’t-tevârih ve’l-ensâb)*, neşr. Ca‘fer Şi‘âr, Tahran 1378/2000.
- Birişik, A., “Kur’an”, *DİA*, XXVI, s. 383-388.
- Blair, S. S., “The Mongol Capital of Sulţāniyya, ‘The Imperial’”, *Iran*, 24, (1986), s. 139-152.
- Blair, S. S., *Text and Image in Medieval Persian Art*, Edinburgh 2013.
- Borbone, P. G., “Marāgha mdittā arşkitā: Syriac Christians in Marāgha under Mongol Rule”, *Egitto e Vicino Oriente*, XL, (2017), s. 109-143.
- Boyle, J. A., “The Dynastic and Political History of the Il-Khāns”, *The Cambridge History of Iran*, V, *The Saljuq and Mongol Periods*, ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 303-417.
- Bozkurt, N.-Küçükaşçı, M. S., “Mescid-i Harām”, *DİA*, XXIX, s. 273-277.
- Brack, J., *Mediating Sacred Kingship: Conversion and Sovereignty in Mongol Iran*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan 2016.
- Brack, J., “Theologies of Auspicious Kingship: The Islamization of Chinggisid Sacral Kingship in the Islamic World”, *Comparative Studies in Society and History*, LX/4, (2018), s. 1163-1164.

- Browne, E. G., *ez-Sa'dî tâ-Câmî: Târih-i edebî-yi Îrân ez-nîme-yi karn-i heftom tâ âhir-i karn-i nohom-i hicrî, 'asr-i istîlâ-yi Mogûl ve Tâtâr*, Farsça terc. 'Alî Asgar Hikmet, Tahran 1339/1960.
- Budge, E. A. W., *The Monks of Kúblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ, Envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khâns to the Kings of Europe, and Markôs who as Mâr Yahbh-Allahâ III became Patriarch of the Nestorian Church in Asia*, Translated from the Syriac by Ernest Alfred Wallis Budge, London 1928 [= Yaballaha/Budge].
- Cahun, L., *Asya Tarihine Giriş. Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, Türkçe terc. Sabit İnan Kaya, İstanbul 2006.
- Câsim Muhâvî Huseyn, "es-Sirâ'u'l-fikrî fi 'ahdi's-sultân Olcâyâtü ve âsârehu's-siyâsiyye", *Belâg*, 8, (1393/1973), s. 50-56.
- Certel, H., "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", *Dini Araştırmalar*, II/4, (1999), s. 209-222.
- Chabot, J. B., *Histoire du Patriarche Mar Jabalaha III et du moine Rabban Çauma*, Paris 1895 [= Yaballaha/Chabot].
- Cilacı, O., "Dua", *DİA*, IX, s. 529-530.
- Çağrıç, M., "Hayır", *DİA*, XVII, s. 43-46.
- Dashdondog, B., *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Leiden-Boston 2011.
- Diler, Ö., *İlhanlar. İran Moğollarının Sikkeleri*, haz. Emine Nur Diler-Garo Kürkman-Johann Christoph Hinrichs, İstanbul 2006.
- Donaldson, D. M., *The Shi'ite Religion. A History of Islam in Persia and Irak*, London 1933.
- Dorn, B., *Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küste des kaspischen Meeres*, IV, St. Petersburg 1858.
- Duman, A., "Sadaka", *DİA*, XXXV, s. 383-384.
- Ebû Tâlib Huseynî-yi Turbetî, *Tuzûkât-i Tîmûrî*, Tahran 1342/1963.
- Ebu'l-Fazl Hatîbî, "Olcâyâtü", *Dâ'iretu'l-Mu'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, X, (1380/2001), s. 447- 450.
- Ebu'l-Fidâ', el-Meliku'l-Mu'eyyed 'Îmâdu'd-dîn İsmâ'îl b. 'Alî b. Mu-hammed b. 'Omer b. Şehinşâh b. 'Omer, *Ta'rîhu Ebî'l-Fidâ' (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer)*, II, neşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrût 1417/1997.
- Eflâkî, Şemsu'd-dîn Ahmed el-'Ârifî, *Menâkibu'l-'ârifîn*, I-II, neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1980; Türkçe terc. Tahsin Yazıcı, *Âriflerin Menkabeleri*, I-II, İstanbul 1973.

- el-Kalkaşandî, Şihâbu'd-dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. 'Alî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417) (Me'âsiru'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe)*, Türkçe terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd 'Alî, *Bihâru'l-envâr*, I, Tahran 1362/1983.
- es-Safedî, Salâhu'd-dîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr*, II, V, neşr. 'Alî Ebû Zeyd-Nebîl Ebû 'Amşe-Muhammed el-Mov'id-Mahmûd Sâlim Muhammed, Beyrût-Dimaşk 1418/1998.
- es-Safedî, Salâhu'd-dîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, II, neşr. Ahmed el-Arnâvût-Turkî Mustafa, Beyrût 1420/2000.
- es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsu'd-dîn Muhammed b. 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed, *et-Tuhfetu'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe*, I, Beyrût 1414/1993.
- es-Seyyid Mehdî-yi Kazvînî, *el-Mezâr*, neşr. Cevdet Kazvînî, Beyrût 1426/2005.
- Fânî-yi Zonûzî, Muhammed Huseyn b. 'Abdu'r-Resûl, *Riyâzu'l-cenne*, II, neşr. 'Alî Refî', Kum 1378/1999.
- Fâsî, Muhammed b. Ahmed, *el-'İkdu's-semîn fi târihi'l-beledi'l-emîn*, III, neşr. Muhammed Abdulâdir Ahmed 'Atâ, Beyrût 1419/1998.
- Fasîh-i Hâfî, Fasîhu'd-dîn Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed, *Mucmel-i Fasîhî*, II, neşr. Muhsin Nâcî Nasrâbâdî, Tahran 1386/2007.
- Fu'âd 'Abdu'l-Mu'tî es-Seyyâd, *eş-Şarku'l-İslâmî fi 'ahdi'l-İlhâniyyin*, Devha 1407/1987.
- Grousset, R., *Bozkır İmparatorluğu. Attila-Cengiz Han-Timur*, Türkçe terc. Reşat Uzman, İstanbul 1980.
- Hâfîz Huseyn Kerbelâ'î-yi Tebrîzî, *Ravzâtu'l-cinân ve cennâtu'l-cenân*, neşr. Ca'fer Sultânû'l-Kurrâ'î, I-II, Tebrîz 1382/2003.
- Hâfîz-i Ebrû, Şihâbu'd-dîn 'Abdullâh-i Hâfî, *Târih-i Selâtîn-i Kert*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1389/2011.
- Hâfîz-i Ebrû, Şihâbu'd-dîn 'Abdullâh-i Hâfî, *Zeyl-i Câmî'u't-tevârih-i Reşîdî*, neşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran 1350/1971.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. Le Strange, London-Leiden 1915.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Târih-i guzide*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahran 1364/1985; *Târih-i guzide*, Türkçe terc. Mürsel Öztürk, Ankara 2018.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Zafer-nâme, be-inzimâm-i Şâh-nâme-yi Ebu'l-Kâsim-i Fir-devsî. Çâp-i 'aksî ez-rûy-i nusha-yi hattî-yi muverreh-i 807-i hicrî der-Kitâbhâne-yi Britâniyâ (Or. 2833)*, I-II, Tahran-Wien 1377/1999 [= *Zafer-nâme/BM*].

- Hamîd Rızâ ‘Alîzade-i Mukdem, *Pejûheşî der-sikkehâ-yi Olcâyâtü heştomîn İlhan-i Mogûl*, Tahran 1388/2009.
- Hâmîd Şâkirîyân, *Bâmdâd-i Teşeyyü’ der-hukûmet-i İlhanân. Mutâla ‘a-yi tatbîkî-yi İslâm pezîrî-yi Tekûdâr, Gâzân, Olcâyâtü*, Bucnûrd 1399/2020.
- Hammer-Purgstall, Josef von, *Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persien*, I-II, Darmstadt 1842-1843.
- Hândemîr, Giyâsu’d-dîn b. Husâmu’d-dîn, *Habîbu’s-siyer*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, I-IV, Tahran 1380/2001.
- Hândemîr, Giyâsu’d-dîn b. Husâmu’d-dîn, *Hulâsatü’l-ahbâr fî beyâni ahvâli’l-âhyâr*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddîs, Tahran 1399/2020.
- Hândemîr, Giyâsu’d-dîn b. Husâmu’d-dîn, *Meâsiru’l-mulk*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddîs, Tahran 1372/1994.
- Harman, Ö. F., “Hac”, *DİA*, XIV, s. 382-386.
- Howorth, H. H., *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Cen-tury*, III, *The Mongols of Persia*, London 1888.
- Huseyn Sultânzâde, *Târîh-i medâris-i Irân. Ez-ahd-i bâstân tâ-te’sis-i dâru’l-funûn*, Tahran 1364/1985.
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul 1327-1330.
- İbn Battûta, Ebû Abdullâh Şemsu’d-dîn Muhammed b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Türkçe terc. A. Sait Aykut, İstanbul 2017.
- İbn Fehd, ‘İzzu’d-dîn ‘Abdu’l-‘azîz b. ‘Omer b. Muhammed, *Gâyetü’l-merâm bi-ahbâri saltanati’l-Beledi’l-harâm*, II, neşr. Fehîm Muhammed Şeltût, Mekke 1406/1986.
- İbn Fehd, Necmu’d-dîn ‘Omer b. Muhammed, *İthâfu’l-verâ bi-ahbâri Ümmi’l-kurâ*, III, neşr. Fehîm Muhammed Şeltût, Mekke 1403/1983.
- İbn Hacer, Şihâbu’d-dîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed ibn Hacer el-‘Askalânî, *ed-Dureru’l-kâmine fî a’yâni’l-mi’ati’s-sâmine*, I, II, Beyrût 1414/1993.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn. Kitâbu’l-iber ve dîvâni’l-mubtedâ ve’l-haber*, V, Beyrut 1421/2000; Farsça terc. ‘Abdu’l-Muhammed Âyetî, *el-İber. Târîh-i İbn Haldûn*, IV, Tahran 1383/2004.
- İbn Kesîr, İsmâ’îl b. ‘Omer, *el-Bidâye ve’n-nihâye fî’t-tarih*, XIV, Beyrut 1988; Türkçe terc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve’n-nihâye. Büyük İslâm Tarihi*, XIV, İstanbul 1995.

- İbn Tagrıberdî, Cemâlu'd-dîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Misr ve'l-Kâhire*, IX, Kâhire 1392/1972.
- İbnu'l-Fuvatî, Kemâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rezzâk b. Ahmed, *Mecma'u'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, II, neşr. Muhammed el-Kâzim, Tahran 1374/1995.
- İbnu'l-Verdî, Zeynu'd-dîn Hafis 'Omer b. Muzaffer, *Tetim-metu'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, (*Ta'rîhu İbni'l-Verdî*), II, Beyrût 1417/1996.
- Kâmil Mustafâ eş-Şîbî, *Teşeyyu' ve tasavvuf. Tâ-âgâz-i sed-i devâzdehom-i hicrî*, Farsça terc. 'A. Z. Karâgozlû, Tahran 1396/2017.
- Kanat, C., "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247.
- Köprülü, M. F., "Bahşi", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999, s. 145-156.
- Köprülü, M. F., "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mâhiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 351-408.
- Lane, G., *Daily life in the Mongol Empire*, London 2006.
- Mahmûd Sâmânî, *Munâsebât-i İrânîyân bâ Hicâz der-dovrehâ-yi muhtelif-i târîh-i İslâm*, Tahran 1393/2014.
- Mehdî 'Abâdî, *Târîh-i Teşeyyu' der-Âzerbâyecân (ez-İlhânân ta-resmîyet yâften-i Şi'a der-İrân)*, Tahran 1395/2016.
- Mehdî Hamidî, "Dîn u mezheb-i İlhânân", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânî*, ed. Mes'ûd Feryâmeniş, Tahran 1396/2017, s. 19-31.
- Mehdî Kebkî, "Mesîhiyyet der-'asr-i İlhânî", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânî*, ed. Mes'ûd Feryâmeniş, Tahran 1396/2017, s. 73-86.
- Mehdî Muvahhidî-niyâ, *Endîşe-yi siyâsî; seviyye-yi penhân-i endîşe-yi Teşeyyu' der-âmedî ber-ferâz-i u furûd-i kelâm-i siyâsî-yi Şi'a; ez-tekvîn tâ 'Allâme el-Hillî*, Tahran 1398/2019.
- Mehnâz Mûsevî Mukaddem Turbetî, *Hac ez-sukût-i hukûmet-i İlhânî tâ-pâyân-i hukûmet-i Timûriyân*, Tahran 1393/2014.
- Melville, C., "Pâdshâh-i Islâm: The Conversion of Sultân Mahmûd Ghâzân Khân", *Pembroke Papers, I, Persian and Islamic Studies In honour of P. W. Avery*, ed. Charles Melville, Cambridge 1990, s. 159-177.
- Menûçehr Murtazavî, "Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhânân-i İrân", *Zebân u Edeb-i Fârsî*, 45, (1337/1958), s. 17-80.
- Menûçehr Murtazavî, *Mesâ'il-i 'asr-i İlhânân*, Tahran 1397/2018.
- Menûçehr Murtazavî, *Tahkik der-bâre-yi dovre-yi İlhânân-i İrân*, Tebrîz 1341/1962.
- Mes'ûd Gulâmiye, *Merâga: Kohen şehr-i İrân*, I, Merâga (Tebrîz) 1397/2018.

- Mevlânâ Şeyh Hasan-i Kâşî, *Târîh-i Muhammedî*, neşr. Resûl Ca'feriyân, Kum 1377/1998.
- Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhânu'd-dîn Hândşâh, *Ravzatu's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*, V, neşr. Cemşid Kiyânfer, Tahran 1380/2001.
- Morgan, D., *The Mongols*, Oxford 2007.
- Morgan, D., "The "Great Yasa of Chinggis Khan" Revisited", *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 291-308.
- Mortel, R. T., "Zaydî Shi'ism and the Ḥasanid Sharifs of Mecca", *International Journal of Middle East Studies*, 19, (1987), s. 455-472.
- Mu'înu'd-dîn-i Natanzî, *Muntehabu't-tevârih-i Mu'îni (Anonîm-i İskender)*, neşr. Jean Aubin, Tahran 1336/1957.
- Muhammed Cevâd Meşkûr, *Seyr-i kelâm der-ferk-i İslâm*, Tahran 1368/1989.
- Muhammed el-Hemedânî, Abdülvehhâb b. Celâlu'd-dîn, *Sevâkibu'l-menâkib*, neşr. 'Ârif Nevşâhî, Tahran 1390/2011.
- Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, II, Tahran 1371/1992.
- Muhammed Rızâ Giyâsiyân, "Mutâla'a-yi tatbîkî-yi tezhîb-i Kur'anhây-i Olcâyâtü ve tezînat-i mi'mârî-yi İlhanî", *Pejûheşî-yi Mutâla'ât-i Hüner-i İslâm*, 18, (1392/2013), s. 117-130.
- Muhammed Rizâ Bârânî, "Nakd u berresî-yi gerâyiş-i İlhanân be-İslâm u Teşeyyu'", *Târîh-i İslâm der-Âyîne-yi Pejûheş*, 1, (1381/2002), s. 31-74.
- Muhammed Zemân b. Kelb-'Alî-yi Tebrîzî, *Ferâ'idu'l-fevâ'id. Der-ahvâl-i medâris ve mesâcid*, neşr. Resûl Ca'feriyân, Tahran 1373/1994.
- Mukaddes-i Erdebîlî, Ahmed b. Muhammed, *Hadîkatu's-Şi'a*, neşr. Sâdik Huseyn Zâde-'Alî Ekber Zemânî-nejâd, Kum 1378/1999.
- Muzaffer Bahtiyâr, "Nâm-i Neveşte-yi Sultân Muhammed Hudâbende", *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî-yi Dânişkede-yi Tahrân*, Tahran 1368/1989, s. 210-225.
- Özgüdenli, O. G., *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.
- Özgüdenli, O. G., *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, İstanbul 2020.
- Özgüdenli, O. G., "İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Vasiyetnâmesi: Metin, Tercüme ve Değerlendirme", *Orhon Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*, ed. İlhan Şahin - Enkhbat Avirmed - Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, İstanbul 2021, s. 281-339.

- Özgüdenli, O. G., “Olcaytu”, *DİA*, XXXIII, s. 345-347.
- Pai-nan Rashid Wu, *Sukût-i Bagdâd ve hukmrevâ 'i-yi Mogûlân der- 'Irâk (Miyân-i sâlhâ-yi 1258 ve 1335 milâdî)*, Farsça terc. Esedullâh Âzâd, Meşhed 1368/1989.
- Pfeiffer, J., *Conversion to Islam among the Ilkhans in Muslim Narrative Traditions: The Case of Ahmad Tegüder*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago-Illinois 2003.
- Pfeiffer, J., “Twelver Shi'ism as State Religion in Mongol Iran: An Abortive Attempt, Recorded and Remembered”, *Pera-Blätter*, 11, İstanbul 1999, s. 1-25.
- Pfeiffer, J., “Conversion Versions: Sultan Öljeytü's Conversion to Shi'ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources”, *Mongolian Studies*, 22, (1999), s. 35-67.
- Pfeiffer, J., “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the Early Ilkhanate”, *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389.
- Resûl Ca'feriyân, *Sultan Muhammed Hudâbende Olcâyâtü ve Teşeyyu 'yi İmâmî der- İrân (be-zemine-yi risâle-yi 'fevâ'id'-i Olcâyâtü)*, Kum 1380/2001.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Beyânu'l-hakâ'ik*, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1386/2008.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafâ Müsevî, I-IV, Tahran 1373/1994 [= Reşîdu'd-dîn/Rûşen-Müsevî].
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Es'ile ve ecvibe*, II, neşr. Rizâ Şa'bânî, İslâmâbâd 1371/1993.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, “Fâide-yi ziyâret”, neşr. İrec Afşâr, *Ferheng-i İrân-zemîn*, 23, (1357/1978), s. 73-94.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Letâ'ifu'l-hakâ'ik*, I-II, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Mebâhis-i Sultâniyye*, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Târîh-i mubârek-i Gâzânî*, neşr. Karl Jahn, *Geschichte Gâzân-Hân's aus dem Ta'rîh-i Mubârek-i Gâzânî des Reşîd al-Dîn Fadlallâh b. 'Imâd al-Daula Abû'l-Hair*, London 1940.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Tevzihât-i Reşîdî*, I-II, neşr. Hâşim Receb-zâde, Tahran 1394/2015.
- Roux, J. P., *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe terc. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2020.
- Roux, J. P., *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Türkçe terc. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991.

- Schmidtke, S., *The Theology of al-'Allāma al-Hillī (d. 726/1325)*, Berlin 1991.
- Seyf-i Herevî, Seyf b. Muhammed b. Ya'kûb el-Herevî, *Târîh-nâme-yi Herât*, neşr. Gulâm-Rizâ Tabâtabâ'î-Mecid, Tahran 1385/2006.
- Sinanoglu, M., "İbadet", *DİA*, XIX, s. 233-235.
- Spuler, B., "Bakhshî", *EF*, I, s. 953.
- Spuler, B., *İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Türkçe terc. Cemal Köprülü, Ankara 2011.
- Sümer, F., *Çepniler: Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu*, İstanbul 1992.
- Sumeyye Rebî'î, "İslâm der-'ahd-i İlhanî", *Dîn u mezheb der-'ahd-i İlhanî*, ed. Mes'ûd Feryâmenîş, Tahran 1396/2017, s. 87-100.
- Şebânkâre'î, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. Huseyn, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984.
- Şemsu'd-dîn Muhammed b. Mahmûd-i Âmulî, *Nefâ'isu'l-funûn fi 'arâ'isi'l-'uyûn*, II, neşr. Hâc Mîrzâ Ebu'l-Hasan Şî'rânî, Tahran 1381/2002.
- Şîrîn Beyânî, *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Mogûl*, II, Tahran 1389/2010.
- Şûşterî, Seyyid Ziyâu'd-dîn Nûrullâh b. Şerefu'd-dîn 'Abdullâh b. Nûrullâh, *Mecâlisu'l-mu'minîn*, I-VII, neşr. İbrâhîm 'Arbpûr-Mansûr Sitâyeş-Muhammed Rizâ Muhammediyân-Muhammed Huseyn Hazâ'î-Muhammed 'Alî-yi 'Alîdûst, Meşhed 1392/2013.
- Şûşterî, Seyyid Ziyâu'd-dîn Nûrullâh b. Şerefu'd-dîn 'Abdullâh b. Nûrullâh, *İhkâku'l-hak ve izhâku'l-bâul*, III, neşr. Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî-yi Necefi, Kum 1409/1988.
- Tehnyat, M., "The Role of the Qur'anic and Religious Inscriptions in the Buq'a Pîr-i Bakrân, Isfahan: The Shî'î Reign of Öljejtü Khudâbande in İlkhânîd Iran", *Journal of Qur'anic Studies*, 10, (2008), s. 111-123.
- Togan, Z. V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Uyar, M., "İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsmının Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2, (2016), s. 595-607.
- Uyar, M., "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Bellekten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30.
- Uyar, M., "Moğol Hanlarının Müslümanlaşması", *Cengiz Han ve Mirası*, ed. Cem Korkut-Mürsel Doğrul, Ankara 2021, s. 133-148.
- Ülken, H. Z., *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, terc. ve haz. Ahmet Taşgın, Ankara 2003.

Vassâf, Şihâbu'd-dîn 'Abdullâh b. Fazlullâh Kâtib-i Şîrâzî, *Târih-i Vassâfu'l-hazre*, IV, neşr. 'Alî-Rizâ Hâciyân-nejâd, Tahran 1388/2009 [= Vassâf/Hâciyân-nejâd]; Vassâf, *Tezciyetu'l-emsâr ve tezciyetu'l-a'sâr (Târih-i Vassâf)*, yay. Muhammed Mehdî İsfahânî, Tahran 1338/1959 [= Vassâf/İsfahânî]; Vassâf, *Tahrîr-i târih-i Vassâf*, yay. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî, Tahran 1383/2004 [= Vassâf/Âyetî].

Yahyâ b. 'Abdu'l-Latîf-i Kazvînî, *Lubbu't-tevârih*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1386/2007.

Yaşaroğlu, M. K., "Namaz", *DİA*, XXXII, s. 350-357.

Yitik, A. İ., "Oruç", *DİA*, XXXIII, s. 414-416.

Yûsuf Rahîmlû, "Risâle-yi 'fevâ'id'-i Olcâytû", *Zebân u Edeb-i Fârsî*, 106, (1352/1973), s. 135-156.